

**De inleiding en het eerste hoofdstuk van A. Schweizer's
Christliche Glaubenslehre nach protestantischen
Grundsätzen, met het oog op den strijd die thans gevoerd
wordt in de Nederlandsch Hervormde Kerk**

<https://hdl.handle.net/1874/235121>

133.

De Inleiding en het Eerste Hoofdstuk

VAN

Dr. ALEXANDER SCHWEIZER'S

CHRISTLICHE GLAUBENSLEHRE

nach protestantischen Grundsätzen

MET HET OOG OP

den strijd die thans gevoerd wordt in

DE NEDERL. HERVORMDE KERK

vertaald en uitgegeven

DOOR

A. G. van ANBOOY.

1

KAMPEN,
K. VAN HULST.
1873.

mm 11893

F. oct.

1491

J. Misc. theol.
8° 1491

De Inleiding en het Eerste Hoofdstuk

VAN

Dr. ALEXANDER SCHWEIZER'S

CHRISTLICHE GLAUBENSLEHRE nach protestantischen Grundsätzen

MET HET OOG OP

den strijd die thans gevoerd wordt in

DE NEDERL. HERVORMDE KERK

vertaald en uitgegeven

DOOR

A. G. van ANBROOY.

KAMPEN,
K. VAN HULST.
1873.

Een inleidend woord van den Vertaler.

De brochure, die hiermeê de wereld ingaat, mag niet verschijnen, zonder dat met een enkel woord de aanleiding tot — en het doel van hare uitgave worden verklaard.

Laat mij, eer ik die verklaring geef, mogen beginnen met een citaat.

Ieder kent den toestand, waarin 't ongelukkig Frankrijk tegenwoordig verkeert. Welnu, wie wordt bij 't geen daarvan tot onze kennis kwam niet verkwikt door deze, van onwrikbaar geloof in de toekomst van zijn vaderland getuigende, woorden van een fransch schrijver ¹⁾: »La France est déjà sortie de bien des crises meurtrières où elle semblerait devoir sombrer. Elle sortira encore de celle qu'elle traverse aujourd'hui; elle en sortira, nous garderons jusqu'au bout cette espérance, sans y laisser ni son repos, ni sa liberté. Elle trouvera des conditions moins incertaines,

¹⁾ CH. DE MAZADE, in de „Chronique de la Quinzaine,” opgenomen in de Revue des deux Mondes van 1 Oct. 1873. — Ik geef die woorden in 't oorspronkelijke, opdat zij door den lezer ten volle genoten mogen worden.

des institutions plus précises, et avec une existence intérieure regularisée elle reprendra naturellement son rôle dans le monde, elle reviendra occuper parmi les peuples cette place qu'elle a momentanément laissée vide, que personne n' a occupée pendant son deuil."

Wie, die deze woorden leest, is er niet met mij van overtuigd, dat een volk waaronder zulke woorden worden gehoord en bij 't welk zulk een taal weêrklank vindt in de harten van velen, die »van goeden wille zijn," niet te gronde kan gaan, maar vroeg of laat tot nieuw leven en nieuwe kracht ontwaken moet?

Maar wie ziet niet tevens in, dat er slechts weinig in dat citaat veranderd behoeft te worden, om 't volkomen toepasselijk te maken op den toestand, waarin de Nederlandsche Hervormde Kerk in 't tegenwoordig tijdsgewricht verkeert; — wie beseft niet, dat nu slechts velen ook van hare leden iets hadden van 't geloof in hare toekomst, dat den franschen patriot ten opzichte van zijn rampspoedig vaderland bezielde, aan hare hernieuwing en herleving niet behoefde gewanhoopt te worden.

Welnu: 't is met geen ander doel, dan om dat geloof te doen herleven bij hen, die 't reeds verloren, om deze hoop te versterken bij hen, die ze nog niet geheel hebben opgegeven, dat wij »de Inleiding" en »het eerste hoofdstuk" van Dr. A. SCHWEIZERS reeds in 1863 verschenen »Glaubenslehre nach den Principien des Protestantismus dargestellt, hebben overgezet.

Dat de Ned. Herv. Kerk op dit oogenblik niet ongelijk is aan een kranke, die door een allergevaarlijkste ziekte

(voor een zedelijk lichaam de gevaarlijkste van allen: verdeeldheid tegen zichzelf; verg. Luc. 11 : 17) is aangestast, behoeft voor niemand te worden betoogd. 't Is wáár, ook zij »is reeds de krisis van menige krankte, die ten doode scheen te zullen zijn, te boven gekomen;» maar zal zij ook de tegenwoordige krisis te boven komen: te boven komen — zooals de fransche schrijver 't tot den einde toe voor zijn vaderland blijft hopen, »zonder er hare rust of hare vrijheid bij in te boeten?» Zal 't der kerk gegeven zijn, om hare taak te midden van ons volksleven te hervatten en wederom bezit te gaan nemen van de plaats, die — 't is zóó — gedurende hare vernedering nog door geen andere vereeniging ingenomen is? Wij weten het niet -- maar wij hopen het toch! Daartoe, 't moet worden erkend, zal er nog veel moeten veranderd worden; maar daartoe moet allereerst de kerk 't zelfde verkrijgen wat MAZADE voor zijn geliefd Frankrijk onmisbaar acht, »des conditions moins incertaines, des institutions plus précises et une existence intérieure regularisée.»

Slaagt de bekende »Commissie van Negen» er in om dat alles aan onze kerk te geven, of is 't haar slechts mogelijk, om 't vooruitzicht te openen, dat de kerk en haar Bestuur in dien zin gereörganiseerd worden k u n n e n — dan reeds zal er veel gewonnen zijn en zullen hare leden hunnen arbeid aan het oordeel der Synode onderwerpen kunnen in 't bewustzijn, dat zij zich jegens onze kerk in waarheid verdienstelijk hebben gemaakt.

Toch zal daarmee, naar onze vaste overtuiging, nog geenszins genoeg zijn gedaan.

Zal 't werk der Commissie eenige vrucht dragen, zal het

doel, waarmee de Alg. Synode die commissie in het leven riep — een doel, dat bereids door partijzucht en partijdrift zoo schandelijk werd miskend en gelasterd ¹⁾, — eenigszins worden bereikt; zal een *modus vivendi* voor de verschillende richtingen in de kerk: het samenblijven der onderscheidene partijen in »één kerkelijk verband» worden gevonden, dan moet de overtuiging bij al hare leden, althans bij de invloedrijksten onder hen, zich vestigen:

1°. dat er binnen de grenzen van het protestantisme ruimte is voor uit één loopende overtuigingen, of, om met SCHWEIZER te spreken: »dat het protestantisme in staat is, om een broederband te strengelen om hen, die verschillende leuzen volgen — en onbevoordeeld genoeg, om tegenover afwijkende meeningen rechtvaardig te zijn; — een toestand, die slechts mogelijk is, als men begint te begrijpen, dat al die richtingen bij elkander behooren en elkanders leemten aanvullen;» en

2°. »dat» — om nog eens de eigen woorden van onzen Schrijver te bezigen, »de geheele ontwikkelingsgang van het protestantisme» — waarvan de tegenwoordige toestand de vrucht en het resultaat is, — »niet maar iets toevalligs is, maar dat ook daarin het werk der goddelijke Voorzienigheid moet worden geëerbiedigd.» »Dat zal,» zegt SCHWEIZER, naar ons inzien met het volste recht, »dat zal de kerk ook officieel behooren uit te spreken: want datgene te blijven verwerpen, wat als onder Gods eigen

1) Men denke bijv. aan de polemiek van „de Standaard” en van Prof. DOEDES; om van de ongevraagde adviezen van Bazuin en Wekstem maar niet te spreken.

leiding is tot stand gekomen, zou niets minder dan zelfzucht en zonde zijn!”

Dat 't woord van den Zwitserschen Hoogleeraar — 'twelk bovendien nog dit vóór heeft, dat 't afkomstig is van iemand, die persoonlijk niet betrokken is in den strijd, die er ten onzent gevoerd wordt — bij uitnemendheid aan de vestiging dier overtuiging zou kunnen dienstbaar zijn — stond bij mij onomstootelijk vast en deed mij besluiten om 't te vertalen en uit te geven. Dat men zich ook op 't stuk der »leer” naar protestantsche beginselen met elkander verstaan kan, zelfs waar 't op de verschillende »leerstellingen” aankomt, kan natuurlijk slechts blijken uit des Hoogleeraars boek zelf: dat de zaak in 't algemeen allerminst een Utopie mag heeten, zal reeds duidelijk worden, als slechts dat gedeelte, 't welk er hiervan verschijnt, onbevooroordeeld gelezen en met den ernst, dien de zaak verdient, overwogen wordt. 't Kwam mij daarom voor, dat 't hier vertaalde gedeelte, om zijn actualiteit onder de oogen verdiende gebracht te worden van hen, die in de Ned. Herv. Kerk belangstellen, in de hoop dat ook daardoor velen zouden worden opgewekt, om van SCHWEIZERS geheelen arbeid zelfstandig kennis te nemen.

Ik heb geenszins de pretentie, dat in mijn brochure dingen voorkomen, die de leden der »Commissie van Negen” niet evengoed bij SCHWEIZER zelve kunnen lezen. Toch neem ik de vrijheid, om ieder hunner een exemplaar toe te zenden, met 't bescheiden verzoek, dat alvorens zij hun eindverslag aan de Synode vaststellen, zij aandachtig kennis mogen nemen van 'tgeen hier besproken wordt.

Overigens vereenig ik mij geheel, — zij 't ook met enkele daarin uit den aard der zaak noodige wijzigingen, — met 't woord van een Katholiek ¹⁾, wiens werk ten jare 1870 door mij vertaald en van wege de Evangelische Maatschappij uitgegeven is, en dat aldus luidt ²⁾: »Nademaal iedere hervorming der Kerk alleen ondernomen en tot stand gebracht worden kan door hen, die de H. Geest gesteld heeft, om de Kerke Gods te besturen: zoo ga heen, mijn boek! — wend u tot hen, die aan het hoofd staan der Kerk en leg hun met al de eerbied, dien wij hun verschuldigd zijn, deze bescheiden bede voor, dat zij u mogen toetsen en waardeeren, zonder vooroordeel, zonder te vragen naar het oordeel der menschen — als in de tegenwoordigheid van God, die eene strenge rekenschap van hen zal vorderen over de wijze waarop zij zijne kudde hebben geweid. En als zij dan zullen moeten erkennen, dat zulk een hervorming, als hier bedoeld wordt, mogelijk is en dringend wordt geeischt, mochten zij dan die overtuiging luide uitspreken, gedachtig aan 't woord eens door den grooten bisschop van Milaan gesproken: »Er is niets, dat den priester voor God meer in gevaar brengt en hem meer smaad bij de menschen doet vinden, dan dat hij niet vrijelijk zijne overtuiging uitspreken zou ³⁾.»

1) Reform der römischen Kirche in Haupt und Gliedern, Aufgabe des bevorstehenden römischen Concils.

2) t. a. p. 186 (235).

3) S. Ambrosius, ep 40 ad Theod. Imp.: „Nihil in sacerdote tam periculosum apud Deum, tam turpe apud homines, quam, quod sentiat, non libere denuntiare.”

DE INLEIDING.

§ 1. Deze inleiding heeft ten doel om althans voorloopig in het licht te stellen wat verstaan moet worden onder de uitdrukking: een geloofsleer overeenstemmend met den trap van ontwikkeling, waarop de evangelische kerk tegenwoordig staat.

1°. Bij het ontzaglijk verschil van meeningen en de daarmee samenhangende verbrokkeling, waaraan het kerkelijk en godsdienstig leven, binnen de grenzen van het protestantisme in 't algemeen en van de afzonderlijke protestantsche kerken in het bijzonder, heden ten dage ter prooi is, is zulk een uiteenzetting, als wij thans beöogen, dringend noodzakelijk.

Allereerst behoort aangewezen te worden, dat het tegenwoordig tijdperk in het leven van 't protestantisme, de vereeniging der verschillende kerkgenootschappen eischt [en dat 't samenblijven in 't zelfde kerkverband der onderscheidene richtingen mogelijk is]. Die stelling behoort te worden toegelicht en verklaard. Immers daar staan binnen

de grenzen van 't protestantisme nog altijd velen op een tegenovergesteld standpunt. Conservatieven en reactionairen treden nog altijd de voorwaartsche beweging van 't protestantisme storend en hinderend in den weg. Velen, die de beweging der laatste jaren niet konden bijhouden, achten onzen tijd voor een Unie tusschen de verschillende protestantsche kerkgenootschappen en richtingen volstrekt nog niet rijp: — en zij kunnen dat te minder gelooven, na de gedeeltelijk mislukte pogingen, die daartoe in sommige landen van staatswege zijn aangewend. Die reactionairen mochten zich bij hun streven, vooral sedert ook op politiek gebied een tijdperk van reactie was aangebroken, verheugen over den steun, dien zij bij de politicien vonden. Aan dien kant toch meende men aan eigen conservatisme steun en wijding te geven door er de kerk in te betrekken; en daar men eerst voorzichtig maar weldra al drierter in dien zin werkzaam was, bemerkten de kerkelijken vaak niet, dat zij bij 't aangaan van zulk een verbond er weldra hun onschuld en hun naiveteit bij inboeten moesten. Wij zullen dus moeten aanwijzen, dat een Unie van alle protestantsche kerkgenootschappen [en richtingen] niets anders is, dan de rijpe en gezonde vrucht der geheele kerkelijke ontwikkeling van het protestantisme en mitsdien de slotsom van de geheele leiding, die de goddelijke Voorzienigheid aan die ontwikkeling gegeven heeft. Op germaansch gebied is de zedelijke en de daarmee zoo innig samenhangende stoffelijke welvaart der volken onafscheidelijk aan het protestantisme verbonden, terwijl 't voortbestaan van 't laatste weër zonder de door ons bedoelde Unie een onmogelijkheid is. 't Laat zich toch niet langer loochenen,

dat de Unie, d. i. de welbewuste broederlijke vereeniging aller protestantsche kerkgenootschappen en richtingen, in-
nig samenhangt met den hooger trap van beschaving, waartoe de protestantsche christenheid in onze dagen in wetenschappelijk, burgerlijk en zedelijk leven opgeklommen is. Dat is zoo wáár, dat onder protestanten, die met bewustheid kinderen zijn van hunnen tijd, het streven onmiskenbaar is, om de religieuse rechtzinnigheid voor de dogmatische in de plaats te doen treden en 't christendom niet als iets leerstelligs, maar als een ethisch-religieuse richting te begrijpen. De eenvoudige aanneming van kerkelijke dogmen wordt door hen zeer scherp van waarachtige vroomheid onderscheiden; ja! men is er diep van doordrongen, dat de echte pieteit geenszins uitsluitend bij leerstellig-rechtzinnigen mag worden gezocht. Te midden van alle verwarringen, waaraan het protestantisme reeds lang is ter prooi geweest, en waardoor zijn ontwikkeling vaak krachtig werd tegengehouden, is 't als door een providentieele leiding tot dit standpunt gebracht, zoodat wij zeggen mogen, dat 't den bestrijders der vereeniging niet baat, of zij de verzenen al tegen de prikkels blijven slaan.

2°. Zullen wij 't doel, dat wij beoogen: 't opstellen namelijk van een geloofsleer, waarbij de geuniëerde kerken en alle overige richtingen onder de protestanten zich neêrleggen kunnen, bereiken; dan is 't een allereerst vereischte, dat die geloofsleer ophoude een symbolisch-dogmatische te zijn. 't Ware toch zuivere willekeur, wanneer men de dogmatische leerbepalingen der verschillende confessies, (symbolen) bijbehouden wilde, maar juist

datgene liet vallen, waarin zij 't verst van elkander afwijken en waarover de strijd tusschen hare aanhangers het hevigst is geweest. Tegen over zulk geven en nemen, ware de starre consequentie der verschillende belijdenis-kerken dan nog verre te verkiezen. 't Behoort dus evenzeer tot onze taak aan te wijzen, dat de tijd der »dogmatieken», in den zin namelijk van wetenschappelijke uiteenzetting der kerkelijke dogmata voor goed voorbij gegaan is; dat de evangelische kerk onzer dagen daarin geenszins nog de beschrijving van haar tegenwoordig geloof kan herkennen, en dat in plaats van de dogmatiek een geloofsleer, die inderdaad dien naam verdient te dragen, moet worden gesteld, d. w. z. dat wij behoefte hebben aan een wetenschappelijke beschrijving van het evangelisch protestantsch geloof, in overeenstemming met den trap, dien de tegenwoordige beschaving heeft bereikt.

3°. Niet minder dan omtrent het begrip eener geloofsleer, zullen wij ons ook duidelijk moeten verklaren aangaande de methode, die wij bij onzen arbeid volgen zullen, en over de wijze waarop de voorhanden zijnde stof zal moeten gerangschikt worden. Hoeveel wij in dit opzicht ook aan SCHLEIERMACHER te danken hebben, 't kan niet worden ontkend, dat er zoowel omtrent 't begrip, als omtrent de methode van zulk een geloofsleer nog veel onzekerheid is overgebleven. Wij gelooven bovendien ook, dat men met te grooter vertrouwen naar ons luisteren zal, naarmate 't ons te beter gelukt aan te wijzen, dat de methode, die wij in overeenstemming met het ware begrip eener geloofsleer denken toe te passen, de waarachtige

vrucht is van de historische ontwikkeling der vroegere methoden.

Onze inleiding verschilt derhalve zeer wezenlijk van 't geen vroeger onder den naam van *Prolegomena* aan iedere dogmatiek placht vooraf te gaan en dat wel beschouwd ook nooit een eigenlijk gezegde inleiding is geweest. De quaestie's die 't eigenlijk wezen van den godsdienst, het christendom en het evangelisch protestantisme raken, kunnen wel is waar ook in de inleiding behandeld worden, voornamelijk wanneer stellingen aan 't gebied van andere deelen der godgeleerde wetenschap ontleend, daarbij dienst moeten doen; doch aangezien de fundamenteele leerbepalingen zonder twijfel ook de genoemde verschijnselen van 't godsdienstig leven meê omvatten, moet daarop in de geloofsleer zelve toch weêr teruggekomen worden. De nieuwere dogmatici zijn dan ook van meening, dat al die punten in een bijzondere afdeeling der dogmatiek: haar apologetisch gedeelte, behooren te worden behandeld. Doch indien het wáár is, dat de apologetiek, d. i. de verdediging der christelijke leer tegen de uitspraken van 't op ander gebied werkzaam wetenschappelijk bewustzijn, eigenlijk buiten de grenzen der geloofsleer staat, dan valt het in het oog, dat die benaming »apologetisch gedeelte» niets anders is, dan 't geen wij *prologomena* plegen te noemen. Dientengevolge moet er binnen de grenzen der geloofsleer, zooals zij ons voor den geest staat, plaats gevonden worden voor een hoofdstuk, waarin de uitspraken van ons geloof over godsdienst, christendom en protestantisme wetenschappelijk worden voorgedragen en ontwikkeld. Dat hoofdstuk moet noodwen-

dig het eerste zijn, al kan 't niet ontkend worden, dat tot toelichting van deze punten, die als 't ware ten grondslag dienen voor al de overige stukken der leer, veel meer apologetische uitweidingen noodig zullen wezen, dan bij al de overigen, hoewel de apologetiek ook daarbij onmogelijk kan worden ontbeerd.

HET EERSTE HOOFDSTUK.

De luthersche en de gereformeerde confessie maken te zamen één geheel uit.

§ 2. De gaandeweg meer tot standkomende Unie tusschen de twee voornaamste afdeelingen der evangelisch protestantsche kerk, is het noodzakelijk gevolg, deels van beider gemeenschappelijk protest tegen het hierarchisch pauselijk Katholicisme aan den éénen en het sceptisch ongeloof aan den anderen kant; deels van de omstandigheid, dat beider confessioneele eigenaardigheden elkander aanvullen; deels eindelijk van de behoefte, die al meer en meer gevoeld wordt, om aan 't geen er wáárs is in de afwijkende richtingen op protestantsch gebied recht te laten wedervaren.

1°. Een der eerste drangredenen, die het tot stand komen der Unie in de hand werken, is een uitwendige, en ligt in de behoefte, die beide hoofdafdeelingen moeten gaan gevoelen om tegenover haar gemeenschappelijke vij-

anden de handen in één te slaan. Deze vijanden zijn : eenerzijds het aanmatigend optreden der pauselijke hiërarchie, en aan de andere zijde de vorderingen, die het van alle geloof afkeerige materialisme en antichristendom tegenwoordig maken. Om tegenover dezen dubbelen vijand : een beschaving, die van alle geloof, en een hiërarchie, die van alle beschaving afkeerig is, het veld te kunnen behouden, is 't noodig, dat alle krachten, die er in 't protestantismen aanwezig zijn, op één en het zelfde doel worden gericht. Zonder zulke samenwerking is de taak, die 't protestantisme te vervullen heeft, onbereikbaar, die toch geen mindere is, dan op 't fundament eener echt religieuse vroomheid eene beschaving aan te kweeken, die aan de eischen van 't verstand voldoet, zonder aan de eischen der zedelijkheid te kort te doen. Dit practisch belang nu kan de Unie wel bevorderen, maar haar niet tot stand brengen, aangezien het lijnrecht tegen de gewetens-nauwgezetheid van den waren protestant indruischt, om zich naar het uiterlijke te buigen onder eenig kerkelijk gezag, wanneer in die daad tevens ligt opgesloten, dat hij zijn betere overtuiging, alleen om des lieven vredes wil, heeft vaarwel gezegd. Binnen de grenzen van de katholieke kerk moge het niet ongewoon zijn, dat haar getrouwe aanhanger 't geen hij leerde of leeren zal reeds bij voorbaat herroep, wanneer dit in tegenspraak blijkt te zijn met de kerkelijk, d. i. door de hiërarchie vastgestelde, of later vast te stellen leer; zulk een transigeeren, dat in staatsaangelegenheden nog misschien zou kunnen worden geduld, is den waren protestant in geloofszaken een gruwel. — Bijaldien dus de Unie alleen om den

wil van het practisch belang moest tot stand komen, dan zou haar ontstaan altijd aan een onrijpe vrucht gelijk zijn en zij zelve weldra onhoudbaar blijken te wezen, omdat ze dan ten koste van de zuiverheid en de energie van 't geweten zou zijn verkregen. Met al de kracht van zijn protestantsch geweten heeft LUTHER altijd zulk een Unie afgewezen, al meende ZWINGLI, dat 't protestantisme in hunne dagen er reeds innerlijk rijp voor was. Hoe weinig dat toen reeds 't geval was, blijkt vooral uit de hardheid waarmee de eerstgenoemde de pogingen, die daartoe werden aangewend, heeft van de hand geslagen.

2°. Desniettemin werd reeds te Marburg in 1529 door beide partijen erkend, dat het streven van alle protestanten voordurend op 't tot stand brengen van zulk een Unie gericht blijven moest: en wel eensdeels, omdat beide richtingen, zoowel de luthersche als de zwingliaansche, één en eenig waren in haar verlangen naar een gezuiverd christendom, en in haar protest tegen de door de katholieke hierarchie in bescherming genomen traditie; en anderdeels, omdat men toen de hoop reeds koesterde, dat men 't eindelijk over de betwiste punten eens worden zou. De ontwikkelingsgang van het protestantisme heeft die hoop niet beschaamd gemaakt. Wel is de twist al hooger en hooger geloopt, maar weldra toch ook al minder en minder hevig geworden. Wat men hoopte is, zij 't ook laat genoeg, toch ten slotte werkelijkheid geworden, zóó werkelijk, dat het door de reëctie onzer dagen onmogelijk weer kan worden te niet gedaan. De beide evangelische kerkgenootschappen zien nu des te duidelijker in, dat zij door hun afwijkende meenin-

gen 'tgeen hun wederkeerig ontbreekt aanvullen, naarmate zij zich helderder bewust zijn geworden èn van den geheelen omvang, èn van 't eigenlijk karakter der tusschen hen bestaande verdeeldheid, en zij de meening vaarwel gezegd hebben, als zouden zij slechts op sommige punten van elkaar zijn afgeweken — en 't in al het overige volkomen eens zijn geweest. Van het oogenblik af, dat men begon te begrijpen, dat zoowel het eigenaardig karakter van de luthersche richting, als dat van de gereformeerde reformatie op alles zijn stempelmerk drukte — al heeft men ook al die verschilpunten niet tot controversen gemaakt; sinds men is gaan inzien, dat in beider leerbegrip alles samenhangt, en de punten waarover de strijd inderdaad ontbrandde ook aan datgene, waarover niet getwist werd, iets zeer kenmerkends mededeelden, sinds dien tijd is 't voor allen duidelijk geworden, dat de twee uiteenlopende richtingen elkander met der daad aanvullen en dus bij elkander behooren. Hoe scherper de eigenaardigheid van alle deelen van beide confessiën werd in 't licht gesteld, des te meer kwam 't aan den dag, dat beide in waarheid rijp waren voor de Unie. Toen LUTHER tot de Zwinglianen zeide: »Gij hebt eenen anderen geest!» toonde hij wel al de diepte van de bestaande klove te gevoelen, maar bleek het tevens, dat hij hare beteekenis nog niet juist had begrepen.

3°. Toen eens de tijd, waarop het tusschen de twee voornaamste protestantsche kerkgenootschappen tot een wezenlijke Unie komen kon, was aangebroken, omdat men helder had leeren inzien, dat zoowel het Lutherdom, als het Zwingliaansch-Calvinisme als verschillende opvattingen

van het protestantisme bij elkaar behoorden, ging daarmee noodwendig een billijker beoordeeling gepaard van die richtingen en secten, die zich langzamerhand nevens beiden op protestantschen bodem hadden geopenbaard. Men noemde niet langer, zonder eenig voorafgaand onderzoek, alles valsch, wat men in de dagen der grondvesting der protestantsche kerken voorloopig had uitgestooten. Wat in die afwijkende richtingen wáár en goed was, werd beter gewaardeerd en zonder vooroordeel tot nut der kerk zelve aangewend. Zoo is bijv. het Arminianisme, zij 't ook niet zonder eenige wijziging, weér in de gereformeerde kerk opgenomen; en evenzoo hebben de scholen van MELANCHTHON en van CALIXTUS en eindelijk ook de Pietisten in de luthersche kerk de eenzijdigheid vaarwel gezegd, waardoor zij er toe gekomen waren, om aan de rechtzinnigheid zulk een overdreven waarde toe te kennen. Dit feit, dat ook in de evangelische alliantie, zij 't nog niet volkomen naar behooren, is aan het licht getreden, bewijst niet alleen, dat 't protestantisme in waarheid in staat is, om een broederband te strengelen, om hen, die verschillende leuzen volgen; maar ook, dat 't inderdaad onbevooroordeeld genoeg is, om tegenover afwijkende meeningen rechtvaardig te zijn — een toestand, die slechts dan mogelijk was, als men was beginnen te begrijpen, dat de twee voornaamste protestantsche richtingen bij elkander behooren en elkanders leemten aanvullen.

Die tijd, waarin er werkelijk van een wezenlijke Unie in den boezem van het protestantisme sprake kon zijn, kon pas geacht worden te zijn aangebroken, toen die der polemische dogmatiek, der dogmata als zoodanig, tot de

geschiedenis behoorde. Wij komen daarop later terug. Daar aan moet 't worden toegeschreven, dat vereenigingen, als de evangelische alliantie, nog altijd aan innerlijken tweespalt lijden; een tweespalt, die daaruit ontstaat, dat zij het symbolisch-dogmatisch geloof der onderscheiden confessie's willen in stand houden en toch de Unie wenschen in het leven te roepen. Aan dat zelfde euvel zal ook de pruisische evangelische Unie blijven lijden, zoolang men een dogmatische consensus-unie zal blijven handhaven, d. w. z. zoolang men aan de symbolen van beide confessie's rechtsgeldigheid zal blijven toekennen, zij 't ook binnen wijder uitgezette grenzen, en zonder door wederzijdsche onrechtvaardigheden elkander te verbitteren.

§ 3. Toen de protestanten in de 16^e eeuw eens tot het inzicht gekomen waren, dat de verbastering der Christelijke Kerk, zooals zij destijds bestond en door de hiërarchie in bescherming genomen werd, deels van judaïstischen, deels van paganistischen aard was, moest hun evangelisch protest, dat geen andere strekking had, dan om 't zuivere christendom weêr in eere te brengen, zoowel een anti-judaïstisch, als een anti-paganistisch karakter dragen.

1°. Dewijl het christendom genoodzaakt was, om zich te midden der joodsche en der heidensche wereld zijne plaats te veroveren, kon het niet uitblijven, of het moest in dien eersten tijd, zoowel bij de samenstelling van zijn

leer, als bij de vestiging der kerk, gebruik maken van joodsche en heidensche voorstellingen en inrichtingen. Dat kon te dien tijde, toen het christendom nog voor zijn bestaansrecht moest strijden, zonder schade gebeuren. De energie, die allen bezielde, wendde het nadeel af. Toen 't christendom echter eens gevestigd was, verslapteweldra in den boezem der kerk de vroegere geestkracht en spoedig eischte de hierarchie, die toen de kerk nog tegen de haar vijandige machten te strijden had en zich tot de christianizeering der ruwe volken had aangegord, onvermijdelijk moest ontstaan, als haar wettig, voortdurend recht, wat slechts 't gevolg van een tijdelijk bestaanden toestand was geweest. Aan de kerk werd hoogere waarde toegekend dan aan het christendom zelf. Zij kreeg al gaande weg meer een wereldsch karakter, en dit nog te meer, omdat de kerk voortdurend tot vermeerdering van hare heerlijkheid, allerlei joodsche en heidensche elementen opnam, zonder die elementen naar den eisch van 't christelijk beginsel te zuiveren en te hervormen. De tijd der Reformatie zag zich dan ook geplaatst tegenover een kerk, die 't gezag der overlevering vóór zich had en die door de hierarchie met hand en tand werd verdedigd, maar die vol joodsche en heidensche bestanddeelen was. Dat kon onmogelijk door het tot zich zelve gekomen christelijk bewustzijn langer worden geduld. Het protestantisme aanvaardde de taak, om door terugkeering tot het christendom in zijn eigenlijk wezen die dubbele verbastering uit den weg te ruimen. Evangelismus en protestantismus traden gelijktijdig in het leven.

2°. *T h e t i s c h* is de Reformatie e v a n g e l i s m u s ,

of m. a. w. terugkeering tot het zuivere christendom, met het welbewuste besef, dat 't tot zijne roeping behoort, om het christendom van alles wat daaraan, ook zelfs in de eerste dagen van zijn optreden, als een onwezenlijk bijmengsel, is gaan kleven, te ontdoen. De Hervorming is dus van nature: kritisch. Toch was 't onmogelijk om in dien eersten tijd de kritiek reeds op de oudste oorkonden des christendoms toe te passen. Veelmeer lag het voor de hand, dat men ging meenen, dat die oudste toestand het zuivere christendom vertegenwoordigde. Daaraan moet 't dan ook worden toegeschreven, dat aan de oudste oorkonden des christendoms uitsluitend gezag tegenover de traditie werd toegekend, en dat men aan 't geloof in de verlossende openbaring van God, tegenover een kerkelijke heilsbedeeling, die door kerkelijke devotie te verdienen was, eenig en alleen waarde hechtte. Evangelismus is dus terugkeering tot het christendom in zijn waarachtig wezen, opgevat als de godsdienst der verlossende openbaring, die alleen door 't geloof kan worden erkend.

Antithetisch is de Hervorming protest (verzet) tegen de verbastering der kerk, die in den loop der tijden was ingeslopen, en die door de priesterschap in bescherming werd genomen. Die verbastering was, al naar mate zij 't karakter van wettische werkheiligheid, of van bijgeloovige schepselvergoding vertoonde, van judaïstischen of van paganistischen aard. Men eischte derhalve van de kerk, zoolang men nog meende te kunnen gelooven, dat zij zich in hoofd en leden hervormen kon en wilde, dat zij zich van deze vreemde bestanddeelen zou ontdoen. Zoodra 't echter bleek, eensdeels dat de hierarchie de bestaande

misbruiken standvastig in bescherming bleef nemen, en andersdeels dat een bigot leekendom alles bleef vereeren, wat de priesterschap als door de eeuwen geheiligd aan de geloovigen ter vereering voorhield, toen waren de Hervormden wel genoodzaakt, om hun recht te bewijzen door een beroep op het zuivere wezen des christendoms, en op grond daarvan in verzet te komen (te protesteeren) tegen de judaistische en paganistische verontreiniging der kerk. Evangelismus en protestantismus zijn dus onafscheidelijk.

§ 4. **Het protestantisme is altijd en overal verzet tegen 't in de kerk aanwezige judaïsme en paganisme: 't is in al zijn vormen anti-judaïstisch en anti-paganistisch. Toch vertoont zich dat dubbele karakter niet allerwege even sterk. De richting, die de luthersche reformatie nam, is inzonderheid anti-judaïstisch, die der gereformeerde kerk in de eerste plaats anti-paganistisch.**

1°. Het lijdt geen den minsten twijfel, dat het in de bedoeling van het protestantisme lag, om zoowel wat er judaïstisch, als wat er paganistisch in de kerk was, uit te zuiveren. 't Was toch onmogelijk, dat men tegenover een van deze beide onverschillig zou gebleven zijn. Al treffen beide afwijkingen intusschen op menig punt samen, in den grond der zaak zijn ze toch duidelijk te onderscheiden. Onvermengd jodendom en zuiver heidendom zouden reeds elkander buiten sluiten. In de kerk worden ze bovendien in onvermengden toestand niet aangetroffen;

ze zijn daar onmogelijk. De kerk kon hoogstens tot het judaïsme en tot het paganisme overhellen; slechts judaïzeeren en paganizeeren. Hieruit laat het zich verklaren, dat beide elementen nu eens vereenigd en dan weêr afzonderlijk zich vertoonen; terwijl het alleen daardoor mogelijk is geweest, dat de afdwalingen der kerk, zooals zij zich in den loop der eeuwen vertoont, nu eens als judaïstisch en dan weêr als paganistisch konden worden aangemerkt. Eenzijdigheid was daarbij niet te vermijden.

2°. Zonder dat ze zich daarvan toen reeds helder bewust waren, hebben de Reformatoren 'tgeen er onreins was in de kerk hunner dagen nu eens meer als judaïstisch en dan weêr meer als paganistisch beschouwd. Hun strijd droeg in dezelfde mate dan ook hier een anti-judaïstisch en ginds een anti-paganistisch karakter. Welke factoren er in LUTHERS reformatie mede werkzaam mogen geweest zijn — zij was van den aanvang af vóór alles anti-judaïstisch; terwijl de gereformeerden in al hun schakeeringen boven alles anti-paganistisch zijn. Op lutherschen bodem ziet men de oorzaak van 't bederf der kerk in joodschgezinde werkeiligheid, op gereformeerden in heidensgezinde schepselvergoding. Aangezien het nu evenzeer mogelijk was, dat de kerk tot judaïstische, als dat zij tot paganistische afdwalingen verviel, iets wat inderdaad gebeurd is, moet dit feit verklaard worden, deels uit locale toestanden — bijv. dat het katholicisme door de Germanen ernstiger werd opgevat en dus meer neiging had, om tot judaïsme over te hellen; terwijl de opvatting der Romanen luchthartiger was en dus meer neiging tot paganisme vertoonde; — deels uit de bijzondere levenservaringen der mannen, die

den eersten krachtig werkenden stoot aan de Kerkhervorming gegeven hebben. LUTHER, de man, die als monnik in ascetische werkheiligheid vrede voor zijn hart gezocht maar niet gevonden had, leerde, toen hij in het onderzoek der paulinische brieven ver genoeg gevorderd was, inzien, dat dit streven om de zaligheid door ascetische werken, boetedoening en zelfkastijding, te verdienen, moest worden aangemerkt als de vuile bron, waaruit alles wat als misbruik de kerk verontreinigde, was opgeweld, en daarom kon 't ook niet anders of hij moest zich vastklemmen aan de rechtvaardiging door 't geloof — aangezien deze opvatting van het christelijk beginsel rechtstreeks tegen alle werkheiligheid gekant is, en die dus allen overwinnen kan. Tegenover de werken het geloof; tegenover den uiterlijken vorm het innerlijk wezen; de goddelijke waarheid tegenover alle menschevonden! — ZWINGLI daarentegen zag, toen hij als prediker in het Maria-vergodend Einsiedeln was opgetreden, in den daar ter plaatse al meer en meer voortwoekerenden heiligendienst, met het daarmee samenhangend bijgeloof, het hoofdgebrek der oude kerk, en zoo werd hij er als van zelf toe geleid, om met ter zijde stelling van alle schepselvergoding en alle bijgeloovig vertrouwen op kerkelijke heilsbemiddeling, zijn toevlucht te nemen tot 'tgeen, volgens hem, alléén de zaligheid schenken kan: de alleen aanbidnenswaardige heerlijkheid van God; de verlossende genade Gods in Christus. Bij LUTHER was het de leus: Weg met alle joodsche werkheiligheid en met alle vertrouwen op de werken! Op gereformeerden bodem luidde het wachtwoord: Weg met alle creatuurvergoding en met het vertrouwen op 'tgeen niet God, maar schepsel

is ¹⁾. Op de vaan, die de lutherschen opheffen, staat geschreven: »het geloof alléén rechtvaardigt»; op die der gereformeerden: »alléén door Gods genade worden wij behouden.» En geheel het historisch beloop van 't dogma der beide confessie's vertoont allerwege een daarmee samenhangend karakter.

3°. Dit kennelijk te onderscheiden karaktermerk, waaronder het ééne protestantisme doorgewerkt heeft, valt in het oog, zoowel wanneer wij de ontwikkeling van het dogma binnen de grenzen der beide kerkgenootschappen gadeslaan, als wanneer wij letten op de controverspunten, waaromtrent zij 't te zamen niet eens zijn kunnen worden.

In de luthersche kerk staat elke dogmatische beweging en iedere twist over de leer in verband met de rechtvaardiging door het geloof: terwijl in de gereformeerde kerken de leer der goddelijke genade de spil is, waarom heen alles zich beweegt. Dit feit is vooral onmiskenbaar aan het licht gekomen, sinds den tijd, dat men van gereformeerde zijde begonnen is de »leer'', inzonderheid in vergelijking met het luthersche dogma, op nieuw te bearbeiten ²⁾. 't Valt dan ook niet langer te ontkennen, dat alles wat òf in de luthersche, òf in de gereformeerde kerken is geleerd omtrent die punten, waarover de strijd

1) Zwingli beschrijft den waren Godsdienst als vertrouwen op God-alléén; den valschen daarentegen als een bijgeloovig vertrouwen op schepselen, tot welke hij ook de elementen, die bij de sacramenten gebezigd worden, rekent.

2) Verg. A. Schweizer: *Gesch. d. reform. Central-dogmen* 2 B. Zürich 1854 en 56.

voornamelijk liep (de c o n t r o v e r s e n): de leer der Verkiezing en verwerping, de Christologie en het Avondmaal, van dit grondbeginsel van beide confessie's het merkteeken aan het voorhoofd draagt. Bij de gereformeerden was de strijd tegen creatuur-vergoding gericht en daarom maakte men nauwkeurig en angstvallig onderscheid: *a.* in de avondmaals-leer tusschen het zinlijk-waarneembare teeken en de geestelijke waarheid; *b.* in de christologie tusschen de menschelijke en de goddelijke natuur van Christus; *c.* in de praedestinatieleer tusschen 's menschen werk en het goddelijk raadsbesluit ¹⁾. Altijd weêr ontdekken wij 'tzelfde streven: aan 't goddelijke wordt alleen waarde gehecht; 't aardsche en zinnelijke is altijd slechts teeken, orgaan.

Bij de lutherschen daarentegen gold het verzet allereerst de judaizeerende werkheiligheid en stond de vraag op den voorgrond: hoe komt door het geloof de vereeniging van het goddelijke en menschelijke leven tot stand? In die ééne vraag lagen tevens deze anderen opgesloten: *a.* hoe vereenigt zich het heilaanbrengende lichaam van Christus in 't sacrament met de daarbij gebezigde stoffelijke elementen; *b.* hoe is in de christologie de vereeniging der twee naturen van Christus voor te stellen; *c.* in hoever mag bij de leer der genade ook een minimum van menschelijk werk meê in rekening worden gebracht? Die strijd voert tegen de judaizeerende richting, met haar abstracte scheiding tusschen God, als Heer en Wetgever, en den

1) Zooals ook Hagenbach in zijn „Dogmen-geschiede” heeft aangewezen.

mensch, als diens knecht, moet vóór alle dingen aandringen op een concrete vereeniging van God en het schepsel; terwijl hem, die zich tegen heidensche creatuurvergoding en de daarmee samenhangende verwisseling en vermenging van 't goddelijke met het menschelijke verzet, niets zoozeer kan ter harte gaan, als zorgvuldig te onderscheiden tusschen 't geen eindig en 't geen oneindig is en er voor te zorgen, dat aan het laatstgenoemde alléén eere gegeven worde. — Die zelfde onderscheiding wordt bij alle punten en stukken der leer gemaakt, hoewel zij nergens zóó duidelijk in het oog valt, als bij de drie bovengenoemden. Zelfs bij de leer over God zou 't gevolg dezer eigenaardige richtingen zonder groot bezwaar kunnen worden aangewezen. Lutherschen en gereformeerden beide noemen God: »Vader" en »Geest." Toch leggen de gereformeerden altijd den meesten nadruk op de leer, dat God »G e e s t" is; terwijl de lutherschen altijd 't grootste gewicht hechten aan de prediking van God als »V a d e r." En geen wonder! »Geest" staat lijnrecht over tegen de »stoffelijke natuur"; terwijl wij bij de uitdrukking »God is Vader" als van zelf aan de bezieling der eindige natuur door den eeuwigen geest denken.

4°. Hierdoor wordt tevens ook 't verschijnsel verklaard, dat men beiderzijds bij de invoering der Reformatie op geheel verschillende wijs is te werk gegaan. Van de zijde der gereformeerden was men er vóór alle dingen op uit, de ceremonien af te schaffen, de beelden weg te ruimen en de reliquiën te vernietigen. Daarin toch zag men voornamelijk de vrucht van een bijgeloovige vermenging van den Schepper en het schepsel. Onder de

lutherschen vonden al die dingen genade, zij het ook onder protest. In het leerstelsel der gereformeerden is de goddelijke genade de kern en het middelpunt van alles; zij is het hoogste en beste, zij beslist ten slotte over 's menschen wel en wee; het hoogste goed der lutherschen ligt in de leer over 't geloof, dat rechtvaardigt en den mensch der zaligheid deelachtig maakt. Bij zijnen strijd tegen het paganisme staat de gereformeerde op denzelfden bodem als al de Bijbelschrijvers, zoowel die des O. als die des N. T.; terwijl de lutheraan, omdat hij vóór alles anti-judaïstisch is, zich bij voorkeur door de boeken des N. V., en inzonderheid door de brieven van Paulus voelt aangetrokken en laat leiden. 't Is dan ook volstrekt niet toevallig, dat LUTHER aan 't ééne bijbelboek een veel hoogere waarde toekende, dan aan het ander en dat hij er zelfs toe is kunnen komen om met zooveel minachting over den brief van Jacobus te spreken. Dientengevolge heeft dan ook het materieele, zoowel als het formeele beginsel, dat aan het protestantisme in zijn geheel ten grondslag ligt in de twee hoofd-confessie's een eigenaardige modificatie ondergaan. Het m a t e r i e e l e beginsel der lutherschen is in de eerste plaats anthropologisch, d. i. 't geldt de vraag: wat den mensch het heil doet erlangen: »'t geloof' en niet »de werken''; dat der gereformeerden is vóór alles theologisch, d. w. z. 't heeft betrekking op de vraag: Wie schenkt den mensch de zaligheid, »God' en niet het »schepsel''. Wat 't f o r m e e l e beginsel aangaat, valt 't aanstonds in 't oog, dat bij de lutherschen aan alle kanonieke schriften, zooals bij de gereformeerden, geenszins een even absoluut gezag wordt toegekend. Al die

schriften zijn wel zonder onderscheid anti-paganistisch, maar volstrekt niet alle anti-judaistisch. Men heeft er dan ook den gereformeerden, die het O. T. volkomen gelijk schenen te stellen met het N., dikwijls een verwijt van gemaakt, dat zij daardoor terugkeerden tot het voorbijgegaan standpunt der Wet! In alle gereformeerde confessies worden alle kanonieke Schriften nauwkeurig opgeteld en met name genoemd. Aan zulk een optelling gevoelden de lutherschen blijkbaar geen behoefte. Bij hen wordt het gewicht van den brief aan de Romeinen en dien aan de Galatiërs, inzonderheid om den daarin sprekenden anti-judaistischen geest, krachtig op den voorgrond gesteld.

§ 5. **Toen eens de beide hoofdafdeelingen van het protestantisme dit tweevoudig beginsel waren beginnen te huldigen en 't toepasten op de ontwikkeling van het leerstelsel, moesten de aanhangers van de beide confessie's, juist omdat zij nog geen helder inzicht hadden in den grond en het wezen van 't verschil met elkander in botsing komen. 't Anti-paganisme der gereformeerde scheen den lutheraan toe judaïsme te zijn, terwijl het anti-judaïsme der lutheranen hen in de oogen der gereformeerden blootstelde aan 't gevaar om tot paganisme te vervallen.**

1°. Het kan niemand verwonderen, dat diegenen onder de protestanten, die allereerst tegen het judaïsme in

de kerk in verzet kwamen en zichzelf daartegen zochten te vrijwaren, veel minder angstvallig waakten tegen toenadering tot paganistische elementen; en dat omgekeerd: waar de anti-judaïstische richting op den voorgrond trad, 't gevaar, om tot paganisme te vervallen, in dezelfde mate grooter worden moest. Hoe helderder men zich van zijn eigenaardig standpunt bewust werd, des te harder moest men oordeelen over de zienswijze van den tegenstander, al kon er ook zoo min bij de eene als bij de andere partij van eigenlijk gezegd joden- of heidendom sprake zijn. Er kon slechts toenadering tot 't een of 't ander bestaan. De lutheraan kon uit afkeer van 't judaïsme lichtelijk paganistische neigingen koesteren, terwijl van den anderen kant de gereformeerde, met afschuw van aile paganisme vervuld, lichtelijk zich iets judaïstisch kon laten welgevalen. Feitelijk hebben dan ook de lutherschen den gereformeerden verweten, dat zij tot 't jodendom terugkeerden, dat zij een abstract onderscheid maakten tusschen God en den mensch, dat zij bij hunne kerkordeningen en in hun leerstelsel zich plaatsten op 't standpunt der wet, en dat hun godsdienstig leven oudtestamentisch gekleurd was. De gereformeerden bezigden trouwens als bewijs-plaatsen evenveel teksten uit het O., als uit het N. T.; en alleen op gereformeerden bodem kon de typische verklaring van het O. T. de ontwikkeling bereiken, die wij weten, dat ze in de school van COCCEJUS inderdaad bereikt heeft. Evenzoo was 't in de oogen der lutherschen verkeerd, dat de gereformeerden hunne leer van de absolute Soevereiniteit Gods zóó op de spits dreven, dat daaruit de stelling volgen moest, dat God naar willekeur over 's menschen wel of wee beschikte, en

dat alles slechts 't gevolg was van de goddelijke voorverordineering, zonder dat daarbij ook maar in 't minst acht geslagen werd op de eigenaardigheid der bijzondere personen, of het onderscheid der volkeren; en dat zij in hun christologie bij de bestrijding der leer, dat de menschelijke natuur van Christus aan de eigenschappen der goddelijke deel had, zóóver gingen, dat zij tot nestorianisme, ja zelfs tot ebionitisme schenen te vervallen; enz.

De gereformeerden van hunnen kant rekenden 't den lutherschen als grieven aan, dat zij 't paganisme in bescherming namen, d. w. z. dat zij zich in die mate verlieten op de rechtvaardiging uit het geloof-alléén, dat ten gevolge daarvan de eisch der zedewet en de ijver tot heiligmaking niet tot hun recht konden komen; dat zij aan de leer van God als het absolute Wezen te kort deden; dat zij op eutychiaansche wijs de goddelijke en menschelijke natuur in Christus vermengden; dat zij in 't sacrament het teeken verwarden met de daardoor beteekende zaak. Volgens de gereformeerden waren voorts de lutherschen van al te groote zorgeloosheid te beschuldigen, omdat zij de beelden in de kerken bleven dulden; en scheen het hun in hun anti-paganistischen ijver als paganisme toe, dat de lutheranen zooveel vertrouwen stelden op 't tastbare sacrament en op de menschelijke natuur van Christus. Naar hunne overtuiging mocht Christus niet zonder groot voorbehoud, d. i. niet naar zijne menschelijke natuur, maar alleen als de Logos, d. w. z. naar zijn goddelijke natuur, worden aanbeden. Hield men dit niet streng in het oog, dan was de dwaalleer, dat de Logos door de menschelijke natuur geäbsorbeerd was, of zelfs dat de eeuwige God, Jehova-

zelf, in Judea omgewandeld had en op Golgotha was gestorven, naar hun gevoelen niet te vermijden. ¹⁾

2°. Toen men van beide kanten eens tot misverstand vervallen was, kwam het spoedig, vooral bij hartstochtelijke ijveraars, tot de ergste miskennis van elkander. De luthersche zeloten, zooals PHILIPP NICOLAI, HUNNIUS, HUTTER en anderen, noemden de gereformeerden niet slechts Joden en Turken, maar zelfs, in hun geleerde polemiek, Manicheën, ja duivel-aanbidders, aangezien hun absoluut soevereine God, die zonder eenige reden zaligmaakte of verdoemde, niets anders wezen kon, dan de duivel-zelf; of ook wijl zij door hun dualistische scheiding tusschen gerechtigheid en genade, tot 't aannemen van een tweevoudigen God, een goeden en een boozen, werden voortgedreven. ²⁾

Uit het tegenovergestelde kamp klonk den lutheranen het verwijt tegen, dat zij aan het sacrament tooverkracht toeschreven; dat hun christologie eutychiaansch en docetisch was, en dat zij aan het schepsel te hooge waarde toekenden, omdat zij aan den mensch altijd nog een klein overblijfsel van vrijheid lieten — een leer trouwens waartegen LUTHER-zelf reeds was opgekomen. Dat de luther-

1) De gereformeerde, die zich van zijn beginsel helder bewust was, kon dan ook onmogelijk een kerklied zingen, dat aldus begint: „O grosse Noth, Gott selbst is todt“; of ook niet anders dan onder voorbehoud en na duidelijke toelichting bidden: „Herr Jesu, sei unser Gast und segne, was du uns bescheeret hast,“ wijl Jezus ons geen aardse dingen schenkt.

2) Bewijsplaatsen hiervoor zijn te vinden in mijn „Gesch. d. Centraldogmen I. p. 553,“

schen den strijd met meer hartstochtelijkheid voerden, is ten deele uit historische toestanden en gebeurtenissen te verklaren. Immers vond ZWINGLI'S avondmaalsleer ingang bij velen, die LUTHER tot de zijnen gemeend had te mogen rekenen; bovendien moest het velen verbitteren, dat 't calvinisme openlijk of ter sluiks, terrein won op lutherschen bodem, waar men buiten dat alles reeds door de toenadering van MELANCHTHON tot de tegenpartij min of meer geprikkeld was.

Hoe dit echter wezen moge, weldra was de »leer'' zoowel bij de eene als bij de andere richting het één en het al; men wilde, wat 't ook kosten mocht, gelijk hebben. »De zuivere leer'', zooals zij in de symbolische boeken was neêrgelegd en in de scholen der godgeleerden werd voorgedragen, werd op hooger prijs gesteld dan de waarachtige vroomheid; aan kerkelijke rechtzinnigheid werd meer waarde gehecht dan aan het levend geloof des harten. Het hand over hand veldwinnen van deze nieuwerwetsche traditioneele scholastiekerij zou dan ook weldra de behoefte aan een nieuwe Reformatie hebben doen gevoelen, wanneer niet de aan het protestantisme van nature eigen individueele vrijheidszin bij machte ware geweest om zich te doen gelden, en de eenzijdigheid schadeloos had kunnen maken. Daarbij kwam nog, dat de protestantsche clericalen geen hiërarchisch gezag genoeg hadden om den stroom des tijds te keeren, en de politieke invloed, door nu eens deze richting en dan weêr gene te begunstigen, ten slotte de vrijheid heeft moeten dienen. De orthodoxie der beide kerken dreef haar streven zoozeer tot het uiterste, dat reeds tegen 't einde der 17e eeuw, toen zij haar toppunt had

bereikt, allen, die nog op waarachtige vroomheid en op redelijk denken prijs bleven stellen, zich hoe langer zoo meer van haar afwendden. De gereformeerde formula consensus, en de poging der lutheranen, om tegen het einde der 17e eeuw een consensus repetitus op te stellen, vertegenwoordigen ons den ondragelijken toestand, die een tot haar uiterste consequentie voortgedreven orthodoxie tengevolge hebben moet, als zij, zich vastklampend aan eenig traditioneel leerbegrip, scholastieke dogmatiek en polemisch confessionalisme wordt. Toen moest er gekozen worden tusschen deze twee: stilstand en dood, of breken met een toestand, die onhoudbaar was geworden. Men deed het laatste — en daaruit is met historische noodwendigheid voortgevloeid, dat de subjectieve vroomheid haar behoud zocht in het pietisme, terwijl de steeds voortgaande beschaving tot rationalisme oversloeg.

§ 6. **Eerst toen het traditioneele confessionalisme, dat trouwens te vreemd is aan 't protestantisme, om binnen zijne grenzen een blijvend bestand te kunnen hebben, genoegzaam was ondermijnd, kon de tijd voor een wezenlijke Unie rijp geacht worden, d. w. z. eerst toen kon men leeren inzien, dat de twee confessie's bij elkander behoorden — elkander aanvulden en elkander steunden,**

1° Meende men in den aanvang, dat zij, die in de leer van elkander afweken, door een »anderen geest'» gedreven werden, dat de aard der verschillende confessie's elke

verzoening buitensloot; vermoedde men derhalve niet, dat die afwijking voortkwam uit een bron, die men nog niet had leeren kennen; dan is 't vóór alle dingen noodig, de eigenaardigheden der beide belijdenissen scherp in het oog te vatten, omdat 't zóó alleen mogelijk is, de bron, waaraan zij hun aanwezen danken, te leeren kennen. Zoodra men echter tot het inzicht kwam, dat het lutherdom die vorm is van het protestantisme, die in de eerste plaats tegen 't judaïsme gekant is, en dat de gereformeerden zich bij voorkeur tegen de paganistische afdwalingen der kerk verzetteden, bleek het aanstonds zonneklaar, dat de beide richtingen aanvulden, wat haar wederkeerig ontbrak. Der lutherschen doël was het 't judaizeerend element weg te nemen, zonder daarom 't paganizeerende te begunstigen; de gereformeerden wilden allereerst dit laatste uitzuiveren, zonder daarom 't eerste te dulden. Iedere richting meende op te merken, dat juist datgene, waarvan zij 't afkeerigst was, door de andere minder beslist werd ter zijde gesteld, en begon dus daartegen met meer hevigheid te ijveren. De lutherschen riepen daarom den gereformeerden toe: »gij judaizeert!» terwijl dezen aan genen 't bescheid gaven: »gij paganizeert!». Begon men slechts eens elkander te begrijpen, dan was 't zoover gekomen, dat de vrede kon gesloten worden.

2° En van dien vrede zou dit 't gevolg zijn, dat men elkander terechtwees, en elkanders kracht verdubbelde. Terechtwijzen kon men elkander in dezer voege: »Wat gij in uw polemischen ijver judaizeeren of paganizeeren noemt, is door mij niet bedoeld in den zin, waarin gij 't opvat; zulk judaizeeren of paganizeeren is zelfs binnen de grenzen van 't christendom mogelijk. Aan de ééne zijde ligt

het niet in de bedoeling, om in de christologie docetisch of eutychiaansch, en aan de andere evenmin om te dien opzichte ebionitisch of nestoriaansch te wezen. Wij, lutherschen, gelooven niet aan de magische kracht van 't sacrament, wij vatten de vrijheid niet op in pelagiaanschen zin; — en wij, gereformeerden, wij berooven 't sacrament niet van zijnen inhoud (men denke aan LUTHERS »door den duivel uitgeblazen ei!«); maar wij zijn ook in onze beschouwingen over de vrijheid geen manicheën. 't Gemeenschappelijk doel kan beiderzijds dus geen ander zijn, dan 't toepassen van een leer-methode, die evenzeer tegen 't juidaisme als tegen 't paganisme gekant is, en waarin 't evangelisch beginsel in alle punten en stukken evenzeer tot zijn recht komt; of m. a. w. waarin al aanstonds in de leer over God [den »locus: de Deo«] de betrekking tusschen den Oneindigen Geest en het eindig schepsel zóó wordt voorgedragen, dat noch de eerste ten gunste van het laatste wordt beperkt, noch het laatste ten behoeve van den eersten van alle realiteit wordt beroofd; waarbij noch scheiding noch vermenging plaats vindt, maar de éénheid in de verscheidenheid wordt vastgehouden. Dat zelfde beginsel moet ook bij de ontwikkeling der christologie, de leer over de sacramenten, en die der verkiezing worden in het oog gehouden. Toch behoeft het tot stand komen der Unie niet te worden verschoven, totdat de formules gevonden zijn, die beide partijen aannemelijk schijnen: zij bestaat reeds, zelfs al wijkt men in de formulering van 't leerstuk nog van elkander af, zij het ook dat nog slechts de mogelijkheid erkend is, dat men zich binnen de grenzen van het evangelisch protestantisme met

elkander kan verstaan, en elkanders leemten kan aanvullen. Zelfs al blijven de bestaande formules dan nog in gebruik, toch kunnen zij dan niet meer verhinderen, dat men elkaar de hand der gemeenschap en der verbredering reike. Als 't zoover gekomen is, bestaat de Unie feitelijk, ook dan als men wederzijds verschillende en dat geenszins onbeduidende leermeeningen blijft handhaven, daar lutheranen en gereformeerden dan gezegd kunnen worden samen te gaan en er allengs lutherschen zullen zijn, die de gereformeerde leer aannemen en gereformeerden, die in de luthersche leer behagen zullen vinden. Die toestand bestaat feitelijk reeds: want reeds nu vatten sommige lutherschen de leer der sacramenten en de christologie op gereformeerden wijs op, zonder 't bijna zelven te weten; terwijl er genoeg gereformeerden zijn, die op 't stuk van de genade en de vrijheid veel meer luthersch zijn, dan zij vermoeden. 't Is dan ook historisch bewijsbaar, dat reeds van den aanvang af de gereformeerden zich zoo door LUTHERS invloed hebben laten bepalen, dat 't daaraan te danken is, dat zij in het avondmaal een sacrament zijn blijven zien en zijn blijven gelooven, dat hun daarin werkelijk het heil, dat zij zochten, werd afgebeeld; terwijl omgekeerd de lutherschen 't van de gereformeerden hebben geleerd, op hunner hoede te zijn tegen een leer over de sacramenten, waarbij daaraan een tooverachtig vermogen zou worden toegekend: iets, dat met de leer der rechtvaardiging uit het geloof ten eenenmale onbestaanbaar zou zijn geweest.

3° Terwijl beide confessie's, op die wijs elkanders leemten aanvullen, put beider protestantsch karakter daaruit

tevens nieuwe kracht. Dat protestantsch karakter komt dan eerst tot volkomen ontwikkeling en valt dan pas samen met het zuivere wezen van 't christendom zelf, als aan de ééne zoowel als aan de andere zijde allen er even ernstig op uit te zijn, te protesteeren èn tegen alle judaïsme èn tegen alle paganisme. Het protestantisme is dan pas krachtig, wanneer het sterk genoeg is, om zijn innerlijken tweespalt te boven te komen; dan eerst is 't bij machte om zich te verheffen tot ware katholiciteit, dat is: tot het voortbrengen van 't geen men evangelisch katholicisme zou mogen noemen.

§ 7. Eerst als zulk een Unie tot stand komen kan, is de tijd dáár, waarin men in staat is de afwijkende secten van 't protestantisme, en tevens ook de verschillende godgeleerde richtingen binnen zijn grenzen, onbevooroordeeld te waardeeren, en aan de elementen van waarheid, die zij bevatten recht te laten wedervaren.

1° Zoolang de dogmatici op hun confessioneel standpunt bleven volharden, stonden zij steeds polemisch over tegen alle van hun eigen confessie afwijkende secten. Inzonderheid gold hun polemieek de afwijkende meeningen, die zich allengs op protestantischen bodem openbaarden. Men gaf niet toe, dat het beginsel van het protestantisme slechts dan met juistheid kon worden gekend, als men 't waarnam in al de verschijnselen, die 't achtereenvolgens had te voorschijn geroepen. Het streven der oudste dissenters was voornamelijk gericht op een meer radicaal

doortastende reformatie. Men denke aan de socinianen, die in de theorie, en aan de anabaptisten, die in de praktijk verder wilden gaan, dan den reformatoren goed scheen. De secten van den nieuweren tijd dringen er over 't algemeen hoofdzakelijk op aan, dat 't godsdienstig leven en de tucht meer tot hun recht komen — en dat te dien einde Kerk en Staat gescheiden worden. Daar de geloofsleer, in beginsel althans, een zeer groote verscheidenheid in de kerkordening toelaat, zal zij natuurlijk over 't geen de praktijk betreft niets vaststellen, maar alleen te vragen hebben naar de wetenschappelijke uiteenzetting der leer, zooals ze door de dissentieerende secten wordt voorgedragen. Nu treft men over 't geheel genomen slechts afwijkende leermeeningen aan bij die richtingen, die 't verst van het mysticisme verwijderd zijn, met name bij de socinianen en de arminianen. Onderling verschillen die twee weêr zeer aanmerkelijk van elkander. De volgelingen van SOCINUS drongen van den beginne af zeer krachtig aan op eene zuivering der geloofsleer, waarvan zij de athanasiaansche triniteitsleer, de augustiniaansche leer over de erfzonde en de onvrijheid des menschen, en de anselmiaansche satisfactie-leer, zooals zij door de kerk waren aangenomen, inzonderheid bestreden. De arminianen daarentegen beoogden slechts een mildere opvatting der rechtzinnige leerwijze, vooral op gereformeerden bodem, ingang te doen vinden. Zodoende moesten zij noodwendig meer naderen tot de luthersche leerwijze; gelijk dan ook hun invloed op de luthersche dogmatiek duidelijk merkbaar is. Eerst veel later begonnen de lutherschen te leeren, dat een vooruitgezien geloof bij 's menschen uitverkiezing meê in aanmerking

komt — een leer die nog ten tijde van HUNNIUS (+ 1613) door de lutherschen met beslistheid werd verworpen. Afgezien van hun abstract unitarisme, lag 't allereerst in de bedoeling der socinianen, om het orthodox-luthersche zoowel als het rechtzinnig-gereformeerde leerbegrip te zuiveren, vooral door een meer bevredigende leer aangaande 's menschen vrijheid, een streven, waarbij zij de theologen van zeer onderscheiden richting tot bondgenooten hadden; voornamelijk al degenen, die van oudsher afkeerig waren van de steile opvatting der protestantsche hoofd-dogmata. En inderdaad, 't is niet te ontkennen, dat de starre verkiezingsleer en evenzoo die, welke een juridische toerekening en der gerechtigheid van Christus, en der zonde van Adam predikt, aan herziening grootelijks behoefte heeft — om van de even harde leer der verloochening van de vrijheid van den menschelijken wil niet eens te spreken; — al hebben in den laatsten tijd katholieken, als MÖHLER en DÖLLINGER, ook beweerd, dat in die leerstukken het eigenlijke wezen van 't protestantisme moet worden gezocht. Bovenalles opmerkingswaardig is het, dat de socinianen altijd staande hielden, dat er onderscheid moet gemaakt worden tusschen 's menschen afhankelijkheid van God in physischen en in moreelen zin, ofschoon 't hun geenszins gelukt is die quaestie tot volkomen klaarheid te brengen.

2° Van veel ingrijpender aard waren de afwijkingen van de officieele leer der kerk, waaraan de theologen binnen de grenzen der verschillende kerkgenootschappen zich schuldig maakten; de uitéénloopende richtingen, die zich langzamerhand allerwege begonnen te openbaren. Terwijl de gereformeerden er in slaagden om 't arminia-

nisme en nagenoeg ook het amyraldisme¹⁾, zij 't ook slechts voor eenigen tijd, uit te stooten, zijn de lutherschen nooit bij machte geweest, om, zelfs niet met hunne formula concordiae, het philippisme uit te zuiveren. Zelfs later nog is 'thun niet gelukt het syncretisme als ketterij symbolisch te doen veroordeelen, dewijl de Wittenbergers er gelukkigerwijs niet in slaagden hunnen consensus repetitus door te drijven.²⁾ Evenzoo heeft de reactie tegen het scholasticisme der orthodoxie, al ware 'tdan ook onder voortdurenden strijd, zich in de kerk gehandhaafd. Men denke aan de scholen van RAMUS, van COCCEJUS en van CARTESIUS. Zelfs het rationalisme heeft zich voortdurend nevens het supranaturalisme in de kerk kunnen staande houden, al ontbrak het nooit aan ijveraars, die er op aandrongen, dat men die vrijere richtingen door tuchtmiddelen te keer zou gaan. Dat theologische richtingen, die onder den invloed van een of andere philosophische school ontstonden, binnen de grenzen der kerk geduld werden of zich staande hielden, mag allerminst aan verlapping van het kerkelijk leven toegeschreven worden, maar vindt veeleer zijne verklaring in 't feit, dat het pro-

1) [Het Amyraldisme was in de praedestinatie-leer volkomen regtzinnig, maar gaf door een enkel ideaal-gedacht en nimmer is de werkelijkheid intredend universalisme aanleiding tot bezorgdheid in een tijd, waarin de formulierband te Dordrecht gelegd met alle kracht werd vastgehouden. Zijn verdienste bestaat in de bedoeling om het Geref. stelsel, met vasthouding aan de volstrekte Souvereiniteit Gods, van de hardheid der particularistische reprobatic-leer te bevrijden." Aldus Prof. Scholten. Leer der H. Kerk. II. 572. d. 3e Uitg.]

2) Verg. G a s s, Geschichte der prot. Dogmatik. II. S. 175 f,

testantisme er zich hoe langer zoo meer van bewust werd, dat er binnen zijn grenzen ruimte genoeg was voor dergelijke afwijkingen, en gaandeweg meer begon in te zien dat al die met elkander in botsing komende elementen tot zijn eigenaardig wezen behoorden. De afscheiding der zoogen. »Lichtvrienden» kan als een zuiver toevallige uitzondering worden aangemerkt. Wat er in de eischen dier lichtvrienden redelijks is, kan binnen de grenzen der kerk zelve bevrediging vinden, en hun tijdelijke afscheiding van de kerk is dus alleen de vrucht geweest van een licht verklaarbaar ongeduld, dat bovendien door zekere politieke ontevredenheid niet weinig werd verhoogd. Wat de Duitsch-Katholieken [en thans ook de Oud-Katholieken] betreft, zij zullen moeten leeren inzien, dat er tusschen roomsch-katholicisme en evangelisch-protestantisme geen standpunt in 't midden ligt, waarop 't mogelijk is voortdurend te blijven staan.

Wij zien dus, dat de oppositie reeds langen tijd is bezig geweest, om de traditioneele dogmatiek al meer en meer te ondermijnen. 't Gevolg daarvan is geweest, dat de overtuiging hoe langer zoo meer veld won, dat de confessio-neele leer volstrekt niet meer voldoet aan de godsdienstige behoeften van het tegenwoordig oogenblik. 't Is dan ook een feit, dat 't kerkelijk leven van den tegenwoordigen tijd door haar niet meer gedragen wordt. Zoolang de protestantsche kerk nog voor haar bestaan moest strijden, zag zij zich wel genoodzaakt, om alle krachten in te spannen tot 't vaststellen van een welsluitend systeem, al werd zij daardoor ook, even als de roomsche kerk, tot intolerantie voortgedreven. Sedert echter van 't midden der 17e eeuw

af het protestantisme als gevestigd kon worden beschouwd, konden de protestanten er pas aan denken hun eigenaardig godsdienstig leven te gaan ontwikkelen. Hoe meer men elkander en ook de dissenters begreep en waardeerde, des te nader kwam de dag, waarop de Unie tot stand kon komen. De protestanten zullen dus ten slotte moeten gaan inzien, dat die geheele ontwikkelingsgang niet maar iets toevalligs is, maar dat daarin ook het werk der goddelijke Voorzienigheid moet worden geëerbiedigd. Dat zal de kerk ook officieel behooren uit te spreken, want datgene te blijven verwerpen, wat als onder Gods eigen leiding is tot stand gekomen, zou niets minder dan zelfzucht en zonde zijn! —

§ 8. De symbolisch-traditioneele (confessioneele) dogmatiek heeft dan ook geenszins van den aanvang af in 't protestantisme bestaan. Zij is eerst later opgekomen en kan zich daarom onmogelijk op den duur staande houden; ten eerste reeds: omdat zoowel de bijbelsche als de reformatorische tijd van alle dogmata als zoodanig afkeerig was; en tevens ook: omdat het toen om geheel andere dingen, dan alleen om een zuivering der leer is te doen geweest. De ethisch-historische opvatting van 't Christendom moet in de plaats der dogmatische treden.

1° Dogmatiek in den wahren zin des woords moge even als het kanoniek recht, onafscheidelijk verbonden zijn aan de roomsch-katholieke kerk, op protestantsche bodem

is zij een vreemde plant, die er wel voor een tijd binnen sluipen en onder de begunstiging van bepaalde historische toestanden tieren kan, maar die aan 't ware wezen van het protestantisme op den duur geen behagen kan inboezemen. Reeds van 't woord: *d o g m a*, dogmatiek is 't thans levend geslacht afkeerig, en de tijd waarin men dogmen kerkelijk vaststelde is voorgoed voorbij. Daarin ligt geen bewijs, dat 't protestantisme in staat van ontbinding verkeert; maar wel, dat het zich van zijn eigenlijk wezen hoe langer zoo klaarder bewust begint te worden.

Het ligt in den aard der zaak, dat het protestantisme, omdat het evangelisch protestantisme wezen wil, aan de uitspraken des bijbels, als oorkonden van het oudste christendom, hogere waarde zal toekennen dan aan de uitspraken der zoogen. »Overlevering.» Nu is 't een feit, dat er in het N. T. geen dogmata, maar wel leermeeningen te vinden zijn. Zelfs het woord »dogma» wordt daar niet alleen niet van eenige leermeening gebezigd, maar is ook in openbaren strijd met den aard der vroomheid der oudste geloovigen. »Dogma» beteekent in den bijbel: *a.* een van staatswege uitgevaardigd edict, een verordening, een bevel der overheid. Zoo schrijven de LXX., Dan. 2 : 13, 6 : 8 9 : 15; even als Lucas Ev. 2 : 1. Hand 17 : 7, die er een keizerlijk bevel of besluit door aanduidde; — *b.* joodsche »inzettingen» betreffende den ritus, het ceremoniewezen enz., waarbij zelfs zekere geringschatting niet te miskennen is, zooals Col. 2 : 14 en Efez. 2 : 15. τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας, »te niet doende de wet der geboden in inzettingen bestaande;» en *c.*

eindelijk: kerkelijke verordeningen betreffende de praktijk des christendoms; — zoo bijv. Hand 16 : 4., waar van 't besluit van de jeruzalemsche vergadering: Hand. 15 : 20, gesproken wordt als van τὰ δόγματα, de dogmen. Dogme is dus altijd een besluit, een bepaling, een voorschrift. Nu was 't echter uit den aard der zaak onmogelijk de christelijke leer, den logos, een dogma te noemen, aangezien dat woord altijd, een door menschen vastgesteld besluit, een menschelijk voorschrift beteekent.¹⁾ Zoodra er van dogma sprake is, heeft men te denken aan de wijze waarop de goddelijke waarheid door de menschen is opgevat en geformuleerd.

In dezen zin is het woord in het kerkelijk spraakgebruik opgenomen. 't Werd aanvankelijk door de kerkleeraars gebezigd op dezelfde wijs als zulks in de scholen der filosofen gebruikelijk was. Dáár was het in zwang de eindonderstellingen, de postulaten van het wijsgeerig denken, als zoovele axiomata, die geen bewijs meer van noode hebben, dogmata te noemen; of ook wel dien naam te geven aan die grondstellingen, die de leerling eenvoudig op gezag des meesters als onomstootelijk aannam²⁾.

1) Dat deze opvatting juist is, blijkt o. a. uit een gezegde van MARCELUS van Ancyra, dat EUSEBIUS contra Marc. 1 : 4 heeft bewaard: τὸ τοῦ δόγματος ὄνομα τῆς ἀνθρωπίνης ἔχεται βούλης τε καὶ γνώμης.

2) Zoo zegt CICERO, quaest. Acad. IV. 9 : dat de filosofen gewoon waren het woord dogmata te gebruiken de suis decretis. Begon men later in de kerk onderscheid te maken tusschen δόγματα en πράξεις — zooals CYRILLUS van Jerusalem, die. catech. Illumin. VI., zegt, dat de godzaligheid bestaat in twee stukken: de

Ten laatste evenwel kwam men er toe de woorden *dogma* en *logos* door elkander te gebruiken, maar men was er zich nog lang levendig van bewust, dat *dogma* beduidde de door 't kerkelijk gezag vastgestelde bepalingen omtrent de leer. In dien zin zegt bijv. NITSCH in zijn *System der Chr. Lehre* § 1: »Dogma ist eine Sinnes und Willenserklärung, welche entweder Gehorsam und Nachachtung oder Beistimmung und Bekenntniss fordert.» Dogmen en kanones zijn dus altijd met kerkelijk gezag bekleede en daarom als verbindend beschouwde uitspraken. De eerstgenoemden hebben betrekking vooral op de leer, de anderen meer in 't bijzonder op de moraal en de tucht. Had men bij *dogma* aan de goddelijk geopenbaarde leer gedacht, dan had men onmogelijk van de *dogmen der kettters* kunnen spreken. Een dogma heeft geen verbindende kracht in zichzelf, maar ontleent die aan het kerkelijk gezag, waardoor 't is vastgesteld. Dat een of andere opvatting der godsdienstige waarheid tot dogma gestempeld worden kan en voor een tijd ook

ἀκριβεία δόγματων εὐσεβῶν καὶ πράξεων ἀγαθῶν, of als Tertullianus, waar hij vraagt, of de 1° Psalm is *δογματικός* of *ἠθικός* — dan had men daarbij geenszins het doel, om onderscheid te maken tusschen geloofs- en zedeleerstukken, maar wel om de „leer” (zoowel de leer des geloofs, als die des zedelijken levens) te onderscheiden van de praktijk van den godsdienst, (zoo in geloovig als in zedelijk opzicht). Immers BASILIUS M. zegt — de *spiritu s. XVII*, zeer nadrukkelijk, dat de twee deelen van 't christendom zijn *τὰ κηρύγματα καὶ τὰ δόγματα*, d. z. de aan de Schrift ontleende leer en de in de kerk onderhouden gebruiken, welke laatste voor 't meerendeel op ongeschreven overleveringen berustten.

worden moet, valt in het oog; — maar juist omdat de kerk dat doet, kan de dogmatische ontwikkeling op dwaalwegen geraken of tot stilstand vervallen, zoo zelfs dat men aan een reformatie behoefte gaat gevoelen, in wier aard het echter geenszins noodzakelijk ligt aanstonds weêr dogmen met een anderen inhoud door kerkelijk gezag te doen vaststellen.

2° 't Kwam dan ook den Reformatoren, volstrekt niet in den zin, om terstond weêr nieuwe dogmen in te voeren, of een dogmatiek uit te vaardigen. Hun aanval was, zooals HEPPE in zijn »Dogmatik» duidelijk heeft aangetoond, gericht tegen de dogmen, als door de kerk vastgestelde leerbepalingen, in wier plaats zij de eenvoudige leer der Schrift wenschten gepredikt te zien. Zoo gaf MELANCHTHON in 1521 zijn »hypotyposen» in het licht. Hij wilde een schets geven, die zou kunnen dienen als inleiding tot de rechte kennis van den brief aan de Romeinen en van de Schrift in 't algemeen. Dat boek heet ook *loci communes rerum theologicarum*, d. z. grondstellingen tot recht verstand der Schrift; want, zoo heet het: »Christus te kennen is te weten welke weldaden wij aan hem te danken hebben en geenszins over de beide Naturen of over het »hoe» der Menschwording te speculeeren.»¹⁾ Er kon dan ook destijds nog volstrekt geen quaestie zijn van dogmen. Niet dit was het doel der Reformatie, om aanstonds nieuwe, de gewetens bindende leerbepalingen voor de oude, verworpene te doen in de plaats treden, maar haar streven was daarheen gericht, om de

1) Verg. ook *Gass t. a. p. I. S. 23 f.*

oude dogmen te doen vervangen door de leer der Schrift, of althans een uit de Schrift afgeleide godsdienstige geloofsovertuiging. Eerst in lateren tijd heeft MELANCHTHON getracht de artikelen over de Triniteit, de Schepping en de twee Naturen van Christus enz. te formuleeren, maar ook dit in den aanvang slechts met het doel, om de geschiedenis dier leerstukken toe te lichten. Pas in 1535 heeft hij deze dogmen in zijn *loci theologici* mede opgenomen met het oog op kettters als SERVET, maar toch altijd in de eerste plaats, om daardoor een praktische vroomheid te bevorderen. Ook ZWINGLI heeft er in de verste verte niet aan gedacht, een dogmatiek, d. w. z. een kerkelijk leerstelsel, dat de plaats van 't oude zou moeten innemen, te ontwerpen. In zijn *Commentatio de vera et falsa religione*, of korter in zijn *fidei ratio, fidei expositio, Archeteles*, heeft hij, van het door 's menschen rede erkenbare tot de openbaring voortschrijdend, de christelijke leer voorgedragen, als behelzende den hoofd-inhoud van de leer der H. S. — Ook CALVIJNS *Institutio religionis christianae* is oorspronkelijk niets anders geweest, dan een catechetisch handboek voor een grooteren kring van ontwikkelde lezers.

Eerst veel later is men begonnen deze oudere leerboeken te commentarieeren en daarbij ging men weldra zóó dogmatisch te werk, dat men 't geen de oudere kerkleeraars hadden voorgedragen, als kerkelijk gesanctioneerde dogmen begon aan te merken en aan de leer der Vaderen een bijgeloovigen eerbied ging toedragen. Toch is de naam »Dogmatiek'' pas na het midden der 17e eeuw, d. i. in den tijd van 't diepst verval, na het einde van den dertig-

jarigen oorlog, onder streng formulier-rechtzinnige lutheraanen in zwang gekomen. De altorfer theoloog, REINHART, heeft dien in 1659 het eerst gebruikt. Hij schreef een *synopsis theol. dogmaticae*, (nadat de Jezuïet PETAVIUS zijn boek: *de dogmatibus theologicis* (Parijs 1644) had in 't licht gezonden), in welk boek echter nog geen scheiding gemaakt wordt tusschen dogmatiek en moraal. Meer dan honderd jaren na den aanvang der Reformatie te voorschijn gekomen, moest er nog weër meer dan een eeuw verlopen, eer het in Duitschland in gereformeerde kringen, nadat PFAFF en BUDDEUS daar de benaming waren beginnen te gebruiken, burgerrecht verkrijgen kon, in de, wel is waar etymologisch volkomen onjuiste, beteekenis van een wetenschappelijke voordracht niet der kerk- maar der geloofsleer. Dat deden WYTTENBACH in 1747 en ENDEMANN in 1782, die echter altijd bleven oordeelen, dat de geloofsleer uit de Schrift moest worden geput, zooals de eerstgenoemde ook uitdrukkelijk zegt, op pag. 5 van zijn *tentamen theol. dogmaticae*. Onder andere namen heeft men dus ook de benaming *dogmatiek* in 't Godgeleerd spraakgebruik toegelaten, maar blijkbaar zonder haar in haar waren en juisten zin te bezigen. Men achtte het woord vooral geschikt, om daardoor het verschil tusschen geloofs- en zedeleer gemakkelijk aan te duiden. De bekende liefhebberij der Duitschers, om geleerd-klinkende termen te gebruiken, mag daartoe allicht het hare hebben bijdragen. Met het volste recht heeft dan ook DÖDERLEIN op blz. 192 van zijn *Inst. theol. christ.* (ed. 4.) het afgekeurd, »dat men in zijnen tijd begonnen is den naam »dogmatiek» te bezigen in den zin

van theoretische godgeleerdheid, want — zegt hij — *theologia dogmatica* kan nergens anders over handelen dan de *placitis et opinionibus theologorum*.” NITSCH is wel is waar van een tegenovergesteld gevoelen; maar 't gezegde van DÖDERLEIN is volkomen juist, wanneer slechts in plaats van »*theologorum*” gelezen wordt »*ecclesiae*”, dewijl een dogma nooit iets anders is dan een door de kerkelijke autoriteit vastgestelde leerbepaling. —

§ 9. **Aangezien nu het protestantisme, zoowel wat zijn godsdienstig geloof, als zijn theologie betreft aan het symbolisch (formulier-rechtzinnig); dogmatisme reeds lang is ontgroeid, kan een gezonde ontwikkeling van beide slechts daardoor worden bevorderd, dat de geloofsleer streng en standvastig van de dogmatiek, als kerkleer, onderscheiden, bearbeid worde.**

1° Beteekent »dogmatiek” de wetenschap der kerkelijk vastgestelde leerbepalingen, of m. a. w. der protestantsche traditie — en behoort ze derhalve even als de symboliek te huis op 't gebied der historische theologie — dan valt het in het oog, dat de geloofsleer ook geenszins langer dogmatiek mag blijven. Toch tracht men 't eens in zwang gekomen woord voortdurend te handhaven — doch altijd zóó, dat men 't voortdurend van zijn ware beteekenis ontdoet en er, geheel willekeurig, een anderen zin aan hecht. Dat doet bijv. SCHLEIERMACHER, als hij, hoewel 't substantief »dogmatiek” op den titel vermijgend, het adjectief »dogma-

tisch" bezigt in de conventioneele beteekenis van streng wetenschappelijke uiteenzetting van stellingen, die tot het gebied der geloofsleer behooren. Dat dit zuivere willekeur is, heeft DÖDERLEIN reeds duidelijk genoeg aangewezen. — Wèl heeft LANGE in zijn »D o g m a t i k'' I. § 2. een poging gedaan, om het gebruik van dit woord te rechtvaardigen, doch hoe behartigenswaardig de daarbij gegeven wenk ook moge wezen, toch is hij m. i. niet geslaagd. Hij zegt: »Dogma heeft een sociale beteekenis; het duidt een leerbepaling aan, die voor een bepaalden maatschappelijken kring absoluut geldig is, en door welke het leven in dien kring kenmerkend onderscheiden en bestuurd wordt. Dogma is dus een wilsmeening, een constitueerde overtuigsverordening, enz." LANGE vergist zich. Dogma is niets dan een besluit, een verordening; en dat blijft het ook dan, wanneer ik òf voor mij zelven òf voor een enkel individu zulk een verordening maak, zulk een dogma vaststel. Het sociale ligt niet in 't woord zelf, zoodat ook een anti-dogmatische geloofsleer even goed sociaal kan wezen. Als ik van een dogma spreek, denk ik niet aan een voor een vereeniging, een *societas* ontworpen leerbepaling, maar wel aan een leerstelling, die door eenig gezag is vastgesteld. Uit de omstandigheid, dat wij het woord dogmatiek verwerpen, volgt dan ook geenszins dat wij daarom ook van geen gemeenschappelijk godsdienstig bewustzijn iets zouden willen weten. Integendeel; voor de kerkelijke *societas* is wel degelijk het geloof aanwezig, maar daarom nog geenszins het dogma, d. i. een de overtuiging beheerschende bepaling. Een geloofsleer, zooals zij ons voor den geest staat, moet evenzeer gelden voor de protestant-

sche kerkgemeenschap; en ze is alleen van de dogmatiek daarin onderscheiden, dat zij, niet als de laatste, put uit de kerkelijk geijkte, of de traditioneel-theologische leerbepalingen der Vaders. Haar invloed op de godsdienstige ontwikkeling zal er te grooter om zijn, naar mate zij er beter in slaagt de geloofsovertuiging, zooals zij op 't tegenwoordig oogenblik binnen de grenzen van 't protestantisme bestaat, wetenschappelijk voor te dragen — en zich niet bepaalt bij de voordracht van kerkelijke verordeningen over de leer. Haar wetenschappelijk karakter eischt dan ook dringend, dat geen woorden gebruikt worden in een onware beteekenis, of in een samenhang, waarin zij niet te huis behooren. Dogmatiek is niets anders, dan wetenschap van leerbepalingen, onverschillig, of zij door 't gezag der symbolen, of door 't gezag der traditie zijn vastgesteld. Is het echter onmogelijk om zich van uitdrukkingen, die zich in 't spraakgebruik hebben vastgenesteld te onthouden, men versta zich dan ten minste vooraf over den zin, dien men voornemens is aan de gebruikte termen toe te kennen, bijv. dat dogmatiek nooit iets anders zal beteekenen, dan wetenschappelijke geloofsleer. Toch blijven wij er bij, dat zulk een gebruik van 't woord niet alleen willekeurig, maar ook bedenkelijk is; daar velen daardoor gevaar kunnen loopen, om weêr tot dogmatisme te vervallen.

2°. Gelijk de philosophie daarvan het voorbeeld gegeven heeft, zoo behoort ook de evangelische theologie met alle dogmatisme ruitelijk te breken. Alle dogmatisme moet verklaard worden tot de geschiedenis te behooren. De protestant kan dit te eêrder en te

geruster doen, omdat hij er van overtuigd is, dat de eerste christenen en de oudste hervormden van niets zoo afkeerig waren als juist van alle dogmatisme, en dat dit, hoewel van tijd tot tijd in de kerk den schepter zwaaiende, toch aan 't wezen der evangelische kerk volkomen vreemd is. Wel moeten inzonderheid die godsdienstige overtuigingen, die in époquemakende tijdsgewrichten op den voorgrond traden, ook daarna nog worden gehandhaafd, scherper omschreven en in samenhang met elkander ontwikkeld worden; maar altijd slechts in zoover zij overtuigingen blijven en te midden van de eindelooze beweging der geesten telkens weér verjongd en vernieuwd te voorschijn treden. 't Is hier als met den geest en zijn lichamenlijk voertuig. Die onmisbare belichaming der overtuiging behoeft daarom echter nog geenszins de kerkelijk-dogmatische te zijn. Men lette op de geschiedenis. Toen de kerk zich geroepen zag, om tegenover de aloude heraesien haar geloofsovertuiging te formuleeren en er te gelijk een bepaalde richting moest gegeven worden aan de leiding der ruwe volken, die Europa overstroonden: volken, die van de christelijke beschaving hoegenaamd geen begrip hadden en die daarom met een bijgeloovigen eerbied voor hare dragers bezielde waren, kon 't niet uitblijven, of er moest zich ook een zeker traditioneel dogmatisme vormen, dat evenwel slechts zoolang stand houden kon, als de omstandigheden, waaronder het ontstond, dezelfde bleven — en welks langer leven alléén aan de kracht der gewoonte moet worden toegeschreven. Ten gevolge van de steeds voortgaande ontwikkeling der westersche kerk werd dat dogmatisme echter tot een kluister voor den geest,

dien men moest trachten af te schudden en dien men afgeschud heeft, toen de Reformatie de taak aanvaardde om het christendom in zijn oorspronkelijke zuiverheid, zooals 't in den beginne geweest was, d. i. als ethisch-historische heilsbedeeling, en derhalve als de negatie van dat hiërarchische dogmatisme, te verkondigen. Kwam men er eens weêr toe, een nieuwe geloofsleer op te stellen, dan moest deze noodwendig vroeger of later een vasten vorm aannemen, al nauwkeuriger omschreven en zóó tot een leerstelsel worden, waarbij allen zich zouden behooren neêr te leggen. Daar evenwel het protest der Reformatie allereerst gericht was tegen een kerk, waarin de hiërarchie onbeperkt heerschappij voerde en de traditie absoluut gezag had, kon voor haar het tijdperk van 't leerstelsel, met het daarvan onafscheidelijk, geloof en geweten beheerschend, dogmatisme, slechts standhouden zoolang de mingunstige omstandigheden bleven voortduren. Kwamen er betere tijden, dan moest ook dat dogmatisme weêr verdwijnen. Nu zagen zich de hervormden reeds vroegtijdig èn ten gevolge van de macht, waarover de roomsche kerk, door den sterken arm van de regeeringen gesteund, beschikken kon, èn tot beschaming van den laster, waaraan zij van den kant hunner vijanden blootstonden, wel genoodzaakt, om in openbare manifesten rekenschap te geven van hun geloof. Deze manifesten — die, omdat ze onder den druk der tijdsomstandigheden ontstaan waren, en dus, zooals MELANCHCHON van zijn augsburgsche confessie vast geloofde, bij iedere nieuwe uitgave voor verbetering vatbaar waren en die ook zouden behoeven; of wel, omdat zij de vrucht waren geweest van onderhandelingen, die

slechts met groote moeite tot een goed einde waren te brengen geweest, allermint als geïnspireerd mochten gelden — werden dan als symbolen (Formulieren aan eenigheid) aangemerkt. Genoten zij dit aanzien langeren tijd, dan werd daaraan een verbindend gezag toegekend — totdat de tijd kwam, waarin de Genius van 't Protestantisme deze onnatuurlijke kluisters weêr verbreken kon. De dertigjarige oorlog en de overige oorlogen, die 't protestantisme te voeren had om zijn bestaan te verzekeren, met al hun nasleep van jammeren, hebben er zeker veel toe bij gedragen, om de ideale ontwikkeling van 't protestantisme langen tijd te stremmen en de vrije ontvouwing van 't evangelisch geloof te verlammen.

3° Nademaal zulk een symbolisch vastgestelde, en in de scholen der orthodoxe godgeleerden nader uiteengezette dogmatiek van nature niets anders is, dan een door de autoriteit der traditie gehandhaafde wetenschap van een kerkelijk leerstelsel, werden door haar al aanstonds de beginselen van 't protestantisme ten onder gehouden. En geen wonder. Men mocht de Schrift niet anders opvatten, dan naar den regel der belijdenisschriften en het rechtvaardigend geloof werd weder geacht in niets te bestaan, dan in een devote onderwerping aan de dogmen, die door de kerk gesanctioneerd waren. Voorts werd de vijandschap der aanhangers van de verschillende confessie's door deze symbolische dogmatiek krachtig in de hand gewerkt, daar men van weêrskanten even stijf op zijn stuk stond. 't Ligt toch in den aard van traditioneel geijkte dogmen, om 't ontstaan en 't voortbestaan van afscheidingen in de hand te werken, wijl zij zich polemisch plaatsen tegenover alles wat met hunnen in-

houd niet samenstemt. In dezelfde mate nu, waarin het dogmatisme in verval geraakte, werd de tijd rijp voor een waarachtige Unie ; — en zij, die zich tegen haar voortdurend verzetten, weten zeer goed, waarom zij die »rechtsgeldige dogmen” weêr uit den dood in het leven wenschen terug te roepen. Wie een kerkelijke dogmatiek wil, moet de afzonderlijk bestaande confessie's blijven handhaven en alle pogingen tot vereeniging verwerpen. Daarentegen, die naar vereeniging van alle protestanten verlangt, moet de dogmatiek, omdat zij de wetenschap van een kerkelijk leerstelsel is, als iets dat verouderd is, naar het gebied der historie verwijzen. Zij toch beoogt niets anders, dan een onvoorwaardelijk vasthouden van 't geen eens als dogma werd vastgesteld, om dat weêr aan volgende geslachten over te leveren: en is er daarom op uit datgene, wat uit strijdzucht en uit hartstocht tot stand kwam, even goed als 't geen tot hare betere elementen behoort, met hand en tand vast te houden. Hoe getrouwer de dogmatiek blijft aan 't geen zij naar haar wezen is, met des te meer beslistheid moet zij ook intolerant zijn — en langs dien weg 't leven der afzonderlijke belijdenis-kerken trachten te rekken.¹⁾ Uit dit een en ander af te leiden, dat de kerk zelve volgens haar wezen onverdraagzaam is, is niets anders dan een alleen op juridisch standpunt mogelijk wanbegrip, dat door STAHL als een gevolg van 't eigenaardig wezen der kerk werd opgevat: als of de dogmatische scheuring der kerk bestemd ware om eeuwig te duren.

¹⁾ Iets, wat BAUR in zijn *theol. Jahrbücher* 1855. S. 130 f. overtuigend heeft aangewezen.

Het dogmatisme heeft bovendien ook de ontwikkeling der afzonderlijke kerkgenootschappen tegengehouden. Van dogmatisme tot symbolisch orthodoxisme is maar ééne schrede. En daar dit laatste buiten staat is, om zich door eigen kracht staande te houden, moet het telkens weêr zijn heil zoeken bij een hierarchie, die gezind en bij machte is er haar beschermende hand over uit te strekken, of ten minste bij iets, dat als surrogaat daarvan kan worden aangemerkt. Daaraan is 't ook toe te schrijven, dat de dogmatisten steeds met wantrouwen tegen de exegese en de bijbelsche theologie zijn vervuld geweest; dat ze een gezonde hermenentiek en kritiek voortdurend hinderend zijn in den weg getreden; dat ze met name zich tegen de inleidingswetenschap hebben aangekant, of haar in een nieuw keurslijf hebben geperst en zodoende zelf weer dogmatisch hebben pogen te maken. Onder de heerschappij van 't dogma werd wel is waar de kerkgeschiedenis en de geschiedenis der dogmata beoefend, doch alleen als wapen tegen andersdenkenden, en met 't oogmerk om zelf gelijk te krijgen.

Voorts is het dogmatisme — en dat geenszins in mindere mate — hinderlijk geweest aan de ontwikkeling van 't kerkelijk leven en de waarachtige vroomheid. Al aanstonds toch moest het zich verzetten tegen de Unie, ja! ook tegen elke poging om het tusschen de verschillende protestantsche kerkgenootschappen bestaande verschil uit den weg te ruimen. »Zuiver lutherdom"! en »onvervalscht calvinisme"! dat was de leus, die het dogmatisme als 't consequent wilde zijn van weêrskanten moest laten hooren. 't Heeft dan ook nooit kunnen inzien, dat aan de melanchthoniaansche, de arminiaansche, de syncretistische, de pictis-

tische, de rationalistische pogingen om tot onderlinge overeenstemming te komen, eenig recht van bestaan behoorde te worden toegekend; en aan den weêrstand, dien het voortdurend aan dit streven bood, is het toe te schrijven, dat al die pogingen slechts tot de vorming van nieuwe secten aanleiding hebben gegeven. Even als de paus, met zijn »*non possumus*» protesteerend tegen elke ontwikkeling, waartegen iedere traditioneele kerk, omdat zij traditioneel is, in verzet komen moet, is het dogmatisme te beschouwen als de grootste hinderpaal, dien de godsdienstige vooruitgang op zijnen weg heeft ontmoet. De vrucht daarvan is deze geweest, dat het protestantisme — zooals ARNOLDT dat in zijn »*Kirchengeschichte*» op zulk een snijdende wijs heeft aangetoond, — tot pharizeïsme, scholasticisme en zelfs jezuitisme is gaan overhellen.

Eindelijk heeft het dogmatisme er alle krachten toe ingespannen, om aan de niet-theologische wetenschappen de meestmogelijke hindernissen in den weg te leggen. Het heeft die wetenschappen verdacht gemaakt, in den ban gedaan, of verminkt. Zoodra de natuurwetenschappen ruimere inzichten openden in den duur, den omvang en de beweging van het Universum, plaatste het zijn door de traditie geijkte leerstellingen daar tegenover. De weldadigste en heilzaamste ontdekkingen en uitvindingen: bliksemafleiders, koepokken, brandassurantien, ja! zelfs het chloroformiseeren hij pijnlijke chirurgische operaties, zijn even als in vroegeren tijd het anatomiseeren van lijken, uitgekreten als zooveel zondige pogingen om in te grijpen in den raad der slaande en straffende Voorzienigheid. In één woord: het dogmatisme is niets dan een kanker voor kerk en theologie

geworden; het wil geacht worden datgene te weten, wat niemand weten kan; het schuift deze zijn voorgewende wetenschap in de plaats van het geloof, en stelt zich aan als hield 't het van buiten leeren van zijn dogmatisch systeem voor 't zelfde als de wedergeboorte. Om staande te kunnen blijven, moet 't wel zijn toevlucht nemen tot list en geweld. Want 't is geweld plegen aan 's menschen vrijen geest, wanneer men de lieden diets maakt, dat zij hun eeuwige zaligheid verbeuren, wanneer zij de kerkelijk vastgestelde leer niet »geloovig» aannemen; terwijl bovendien de overheid, het kerkbestuur of het zoogenoemde »Ambt», worden opgehitst om, steunende op »rechtsgeldige dogmata», het »recht der gezindten» te handhaven met dezelfde middelen, waarmee de burgerlijke rechtstoestand in bescherming pleegt te worden genomen. Dat de »kettters» niet meer aan den lijve gestraft worden, is minder daaraan toe te schrijven, dat de dogmatische kerk meer christelijkgezind zou zijn geworden, dan daaraan, dat de algemeene maatschappelijke beschaving vooruitgegaan is. Het dogmatisme zal ook de vraag, of de doodstraf geoorloofd is, steeds bevestigend beantwoorden, voor hare handhaving blijven pleiten en zelfs zich tegen hare beperking blijven verzetten. In Amerika heeft 't met bijbelplaatsen de slavernij weten te verdedigen — trouwens met geen minder recht, dan waarmee het, overal waar de politieke restauratie in zwang kwam, het absolute gezag van den Vorst »bij de gratie Gods» in bescherming heeft genomen; terwijl 't maar volstrekt niet schijnt te begrijpen, dat het twee zeer verschillende dingen zijn, wanneer een opperste legerbevelhebber met absoluut gezag gebiedt over een te wapen gesnelde natie, of wanneer

hij, zooals vroeger in den regel plach te geschieden, aan 't hoofd van gepreste soldeniers of van huurlingen ten strijde trekt.

§ 10. **In de plaats dus van de oude dogmatiek zal de evangelisch protestantsche geloofsleer moeten treden. De bearbeiders dezer geloofsleer zullen voortdurend daaraan moeten indachtig blijven, dat 't hunne roeping is, om, onder de herinnering van den druk, dien zij van het voormalig dogmatisme ondervonden, alle kluisters af te schudden, en dat hun taak geen andere wezen kan, dan een wetenschappelijke beschrijving te geven van het geloof, dat de protestantsche kerk op den tegenwoordigen trap van hare ontwikkeling geacht mag worden te belijden.**

1° De periode van de dogmatiek was voorgoed ten einde, toen 't bleek, dat de tijd, waarin nieuwe dogmen konden opkomen, was verstreken. De naam werd slechts uit gewoonte nog voortdurend gebruikt, en met dien naam bleef men ook de daaraan klevende halfheid huldigen. De proeven, die er voor en na genomen zijn, om een dogmatiek, die niets anders zou zijn, dan 't geen haar naam aanduidt, vast te stellen, lijden aan halfslachtigheid, of zijn misgeboorten. Sinds men heeft leeren inzien, dat de beide deelen der uitdrukking »bijbelsche dogmatiek'' elkander tegenspreken en er dus slechts van bijbelsche theologie quaestie kan zijn, sinds het door SCHLEIERMACHER aangetoond is, dat 't geen tot nu toe dogmatiek plach te heeten een conglomeraat is van

de meest heterogene, uit de vreemdsoortigste bronnen geputte bestanddeelen, die met elkander in geen wezenlijk verband staan, mag 't alleen als iets toevalligs worden aangemerkt, dat de degelijkste werken op dit gebied nog altijd den ouden naam op hunne titels dragen. Wel zal men in de theologische wetenschap aan een dogmatiek, even als aan een symboliek voortdurend behoefte blijven gevoelen, maar altijd slecht als een onderdeel der historische godgeleerdheid: een dogmatiek dus, die geenszins een polemisch, maar een zuiver comparatief karakter zal vertoonen. Wel was 't onvermijdelijk dat er pogingen werden aangewend, om nieuwe dogmen en nieuwe symbolen (geloofsbelijdenissen) te ontwerpen en vast te stellen, zoodra 't bleek, dat men aan de oude formulieren ontwassen was — al gaf men ook duidelijk genoeg te kennen, dat men aan het ware wezen van 't protestantisme zooals het dáár omschreven was getrouw wilde blijven en derhalve aan de verklaringen, die in den tijd van de vestiging der Reformatie waren afgelegd, een hooge waarde bleef hechten. Weldra werd het echter telkens helderder openbaar, dat de tijd, waarin 't mogelijk was, symbolische boeken te schrijven, reeds lang voorbijgegaan was en dat de historische voorwaarden, waaronder dogmen konden gedecreteerd worden, niet meer aanwezig waren. De laatste voortbrengselen van dit streven om op protestantschen bodem formulieren van eenigheid tot stand te brengen — de gereformeerde *formula consensus* en haar nog hardere, te Wittenberg op het tapijt gebrachte, luthersche tegenhanger, de *consensus repetitus* — bewijzen overtuigend, dat dit werk niet meer tot onzen tijd behoort en geen

levensvatbaarheid heeft. 't Was trouwens bijna niet mogelijk, om de daarin vervatte leerbepalingen anders dan door list en geweld door te drijven, en dit formulier aan de kerk gedurende eenigen tijd, tot haar groote schade, als een juk op den hals te leggen. ¹⁾

Formulieren van eenigheid van jongeren datum, die of door op zich zelf staande theologen, of door algemeene Synoden werden voorgedragen, mochten zich dan ook niet in algemeenen bijval verheugen. »Niemand zet een stuk van een ongevolden lap op een oud kleed; want het ingezette stuk trekt iets af van het kleed en er ontstaat een erger scheur; en ook doet men geen jongen wijn in oude zakken, of de wijn vloeit weg en de zakken gaan verloren.» Ook de pogingen, die er werden aangewend, om een of andere oude confessie (de augsburgsche, de veranderde of de onveranderde, de nederlandsche enz.) weêr kracht van wet te geven moesten mislukken. Nooit zou men het trouwens ook over een formulier, dat voortaan als formulier van eenigheid zou moeten gelden, hoedanig zijn inhoud ook wezen mocht, eens geworden zijn: — en dat wel om de eenvoudige reden, dat het protestantisme reeds lang het standpunt te boven is, waarop er van 't vaststellen van symbolen sprake wezen kon. De meeste protestanten zouden dan ook heden ten dage zich aan zulk een formulier niet anders dan met verloochening hunner betere overtuiging, en slechts om des lieven vredes wil, kunnen onderwerpen, — op de zelfde manier als niet weinig katholieke

¹⁾ Pruisen, Engeland en het Corpus Evang. van het duitsche Rijk hebben dan ook bij Zwitserland op de intrekking der formula consensus aangedrongen en eindelijk hun zin gekregen.

bisschoppen de nieuwe dogmen hebben aangenomen. Of wel, men zou zich moeten voorbehouden aan 't symbool zoodanige uitlegging te geven, dat ieder er zijn eigen meening in zou kunnen vinden: — een taktiek die langen tijd aanleiding gegeven heeft tot het feit, dat de onderwerping aan een of ander formulier, met hoeveel statie zij ook werd betuigd, niets anders dan een zinledige ceremonie is geweest. Dat zulks in 't belang van den zedelijken ernst dient voorkomen en door iets beters behoort vervangen te worden, zal wel geen betoog behoeven. ²⁾

2° Al zullen dus de orthodoxe juristen nog wel blijven voortgaan, om de dwaling te verkondigen, dat de kerk zonder verbindende leerbepalingen niet bestaan kan; naar onze overtuiging is de inhoud der geloofs- en der zedeleer van dien aard, dat die onmogelijk door eenige autoriteit van buiten af kan worden vastgesteld. Geloofsleer zoowel als zedeleer is niets anders, dan een theologische beschrijving van het geloof en de zedelijkheid, zooals zij, in overeenstemming met het onvergankelijke wezen van het protestantisme, op eenig gegeven tijdstip leven en zich doen gelden in het vroom bewustzijn van de leden der kerkgemeenschap. Zij zijn als de spiegel, waarin de kerk het beeld terugkaatst van haar eigen geloof en haar zedelijk leven, opdat zij zich zelve des te beter leere kennen. Bij zulk een opvatting blijkt duidelijk wat er aan is van de beschuldiging, dat het thans levende geslacht zich van de voorgeslachten

²⁾ De belofte, die te Zürich afgelegd wordt, luidt: dat men „het Woord Gods, d. i. de Wet en het Evangelie prediken zal, naar de grondbeginselen der evangelische (gereformeerde) kerk, overeenkomstig de h. Schriften des O. en des N. T.". Is er, vragen wij, iets meer van noode?

en van 't geen zij als hun geloofsovertuiging uitspraken, zou willen losscheuren. Dit geslacht wil op den grondslag der symbolen staan, maar 't wil wonen in het huis, dat daarop gebouwd is, en niet in 't fundament. 't Moet hoe langer zoo meer blijken, dat de tegenwoordige toestand bij regelmatige ontwikkeling uit den vroegeren is ontstaan, en dat de stellingen, die in een geloofsleer voor onze dagen voorgedragen worden, niets anders zijn dan de juistere voorstelling van 't geen vroeger dogmatisch werd vastgesteld. Tot de taak van zulk een geloofsleer behoort het dan ook niet minder, met betrekking tot haar gebied, een betere toekomst voor te bereiden en voor haar den weg te banen. Slechts hoede men zich om — al heeft SCHLEIERMACHER daarvan ook het voorbeeld gegeven — de geloofsleer, zelfs bij de erkenning, dat zij niet anders wezen mag, dan de beschrijving van 't geloof, dat op een bepaald tijdstip in de kerk leeft, te behandelen als ware zij niets dan historische theologie en kerkelijke statistiek. Moest iedere voor voortdurende ontwikkeling vatbare wetenschap aangaande een langs historische lijn zich voortbewegend leven, daarom tot het domein der historie verwezen worden, dan zouden om even geldige redenen ook filosofie en ethiek historische wetenschappen zijn, daar zij zelve met hunnen inhoud in ieder leerstelsel zich op historisch gebied bewegen. De taak, die den schrijver van een geloofsleer, zooals wij die bedoelen, wacht, is dubbel zwaar geworden, sinds men is gaan inzien, dat de stof, die hier bearbeid worden moet, niet kan geput worden uit vaststaande leerstelsels, die voor een goed deel uit archieven behooren te worden opgedolven; maar dat zij aan het leven

zelf moet worden ontleend. Doch aangezien het protestantisme, hoe onderscheiden ook de perioden mogen zijn, die het bij zijn ontwikkeling achtereenvolgens doorloopen heeft, toch altijd zijn zelfde karakter heeft bewaard en zijn eigenaardige natuur heeft gehandhaafd, juist omdat de kerkelijke toestand onzer dagen slechts in verband met het geen vroeger was kan gekend en begrepen worden, is 't mogelijk, om ook bij dit werk naar de volkomenheid te streven en haar telkens meer nabij te komen.

V E R B E T E R I N G.

Op bl. IV dezer brochure, regel 4 en 5 van onderen staat: „Glaubenslehre nach den Principien des Protestantismus”, moet zijn: „Christliche Glaubenslehre nach protestantischen Grundsätzen”.

Bij den Uitgever dezes verscheen vroeger :

DE VERDRAAGZAAMHEID

VAN

Prins Willem van Oranje.

DOOR

D. H. MEIJER.

Prijs **50** Cents.